

บทที่ ๓

หลักปฏิรูปเทสวาสในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ในบทที่ ๓ นี้ผู้วิจัยจะนำเสนอหลักปฏิรูปเทสวาสในพระพุทธศาสนา โดยศึกษาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและเอกสารที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งเป็นหัวข้อศึกษาไปตามลำดับดังนี้

- ๓.๑ ความหมายของหลักปฏิรูปเทสวาสในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๓.๒ ปฏิรูปเทสวาสในพระไตรปิฎก
- ๓.๓ หลักปฏิรูปเทสวาสในอรรถกถาและคัมภีร์ต่าง ๆ
- ๓.๔ หลักปฏิรูปเทสวาสตามแนวคิดของนักปราชญ์ในปัจจุบัน
- ๓.๕ บทสรุป

๓.๑ ความหมายของหลักปฏิรูปเทสวาสในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

หลักปฏิรูปเทสวาส เป็นหลักธรรมสำคัญประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยจะได้นำเสนอความหมายเป็นลำดับเบื้องต้น

คำว่า ปฏิรูปเทสวาส เป็นศัพท์บาลี มาจากคำว่า ปฏิรูป + เทส+ วาส

ปฏิรูป แปลว่า สมควร, เหมาะสม^๑ เทสแปลว่า สถานที่, ถิ่น, ประเทศ^๒ ซึ่งตรงกับคำศัพท์ที่มีความหมายเดียวกัน คือ วิสโย^๓ และในอรรถกถาแสดงไว้ว่า คำว่า วาส มาจากคำว่า วาโส แปลว่า อยู่, ที่อยู่ หรือ ที่เป็นที่พัก^๔ รวม ปฏิรูปเทสวาส แปลว่า การอยู่ในประเทศที่เหมาะสม หรือ การอยู่ในประเทศที่สมควร

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)ได้ให้ความหมายปฏิรูปเทสวาสในหนังสือ “พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์” ว่า อยู่ในประเทศอันสมควร, อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม หมายถึง อยู่ในถิ่นเจริญ มีคนดี มีนักปราชญ์อยู่ในข้อ ๑ ในจักร ๔ และอยู่ในข้อ ๖ ในมงคล ๓๘ ประการ^๕

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้คำจำกัดความว่าปฏิรูปเทส คือ “ถิ่นที่สมควรหรือถิ่นที่เหมาะสม”^๖ สารานุกรมพระพุทธศาสนาให้คำจำกัดความว่า “การอยู่ในถิ่นอันสมควรถิ่นฐานอัน

^๑พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), “ศัพท์วิเคราะหฺ”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๓๘๖.

^๒เล่มเดียวกัน, หน้า ๓๒๗.

^๓พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุธวัฒน สดเด็จพระสังฆราชเจ้า, “พระคัมภีร์อภิธานปิฎก”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๕๐.

^๔พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ, “พจนานุกรม บาลี ไทย อังกฤษ สันสกฤต”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๖๙๔.

^๕พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์”, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๘.

^๖ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร:นามมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า๒๔๘.

เหมาะเจาะแก่ความเป็นไปของบุคคลก็ดี ของคณะก็ดีชื่อว่าปฏิรูปเทสบุคคลก็ดี คณะก็มีความเป็นไปอาศัยกิจการอย่างใดมาอยู่ในถิ่นอันสมควรแก่กิจการอย่างนั้นแล้วย่อมอาจยังกิจการอย่างนั้นให้สำเร็จได้โดยสะดวก”^๗

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ให้คำจำกัดความว่า ปฏิรูปเทสวาสะอยู่ในประเทศอันสมควร, อยู่ในถิ่นที่เหมาะสมหมายถึงอยู่ในถิ่นเจริญมีคนดีมีนักปราชญ์ (ข้อ ๑ ในจักร ๔, ข้อ ๔ ในมงคล ๓๘)^๘

พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรมได้ให้ความหมายไว้ว่า “อยู่ในประเทศที่เหมาะสมหรืออยู่ในถิ่นที่เหมาะสมอยู่ในถิ่นมีสิ่งแวดล้อมดี”^๙

พระธรรมธีรราชมหามุนี (วัดระฆัง) ได้ให้ความหมายของปฏิรูปเทสไว้ว่า หมายถึงประเทศอันสมควรได้แก่ประเทศที่สมบูรณ์แบบมีพุทธบริษัท ๔ มีบุญกิริยาวัตถุ๓และมโนวงศ์๔ตฤศาสน์คำสอนของพระศาสดา ๙ ประการ”^{๑๐}

สมเด็จพระสังฆราช (อัญญาสิริมหาเถร) ได้ให้ความหมายปฏิรูปเทสไว้ว่า ถิ่นสถานใดมีบัณฑิตผู้รู้ฉลาดผู้ประพจน์เป็นส่วนมากถิ่นสถานนั้นเป็นปฏิรูปเทส คือถิ่นที่เหมาะสมแก่ผู้ต้องการความเจริญจะพึงอยู่เมื่ออยู่แล้วมีโอกาสได้คบค้าสมาคมกับบัณฑิตได้ศึกษาหาความรู้ความฉลาดในสำนักของบัณฑิตพาให้เจริญปัญญามีโอกาสได้เห็นความประพฤติดีทางกายวาจาใจ นำให้ประพฤติดีงามเป็นคนดีได้ง่ายและเป็นโอกาสที่บัณฑิตจะได้แนะนำสั่งสอนให้รู้จักดีชั่ว คุณโทษประโยชน์ มิใช่ประโยชน์^{๑๑}

พระภิกษุวาสิสฏฐิคุณ วัดมหาธาตุ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ปฏิรูปเทส คืออยู่ในถิ่นที่สมควร ถิ่นกล่าวถึงในลักษณะของการทำงานก็คือ เป็นวิธีพัฒนาถิ่นที่อยู่ให้เหมาะสมแก่การสร้างคนดี^{๑๒}

ปิ่นมุกกันต์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ปฏิรูปะ แปลว่า สมควร เหมาะสมเรียบร้อยรูปเฉพาะส่วนเทศะ แปลว่า ถิ่นที่อยู่ หมายถึง ตำบลที่อยู่ประเทศที่อยู่รวมแล้วปฏิรูปเทส หมายถึง ประเทศมีรูปเฉพาะประเทศเสรี มีสัญลักษณ์ศักดิ์ศรีเป็นของตนเองมีวัฒนธรรมที่ดี^{๑๓}

^๗มหามกุฏราชวิทยาลัย, **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า๒๗๔

^๘พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต),**พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**,พิมพ์ครั้งที่ ๙,(กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า๑๑๘.

^๙พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต),**พจนานุกรมฉบับประมวลธรรม**,พิมพ์ครั้งที่๑๖,(กรุงเทพมหานคร :โรงพิมพ์เอส.อาร์.พรินต์แมสโปรดักส์จำกัด,๒๕๕๑), หน้า๑๕๐.

^{๑๐}พระธรรมธีรราชมหามุนี วัดระฆัง, **มงคล ๓๘ ประการ**, พิมพ์ครั้งที่๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า๔๑-๔๔.

^{๑๑}สมเด็จพระสังฆราช (อัญญาสิริมหาเถร), **มงคลในพระพุทธศาสนา**,พิมพ์ครั้งที่๕,(กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดกิตติธรรม, ๒๕๒๓), หน้า๑๙-๒๐

^{๑๒}พระภิกษุวาสิสฏฐิคุณ, “ปฏิรูปเทส๔สูตรสำเร็จการบริหารวัด”, (กุมภาพันธ์๒๕๔๔ก). **จดหมายข่าว สหธรรมิกสื่อสารเพื่อการคณะสงฆ์. ๖ (๖๘) : ๔,๖-๑๑.**

^{๑๓}ปิ่น มุกกันต์, **มงคลชีวิตภาค๑: ประมวลความก้าวหน้าตามแนวพุทธศาสนา**,(กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕),หน้า ๒๔๑-๒๔๒.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตรฐิตวณโณ)ให้ความหมายว่า ปฏีรูปเทศ หมายถึง ประเทศหรือถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสม คือถิ่นที่มีสิ่งแวดล้อมดีไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อสุขภาพกายและสุขภาพจิตเป็นถิ่นที่สามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ตนได้มากโดยเฉพาะเป็นถิ่นที่มีคนดีคนมีความสามารถหนักปราศรัยอาศัยอยู่มากเป็นถิ่นที่พระพุทธศาสนายังเจริญรุ่งเรืองอยู่เป็นถิ่นที่มีคนประพฤติธรรมกันมาก^{๑๔}

สรุปว่าความหมายของปฏีรูปเทศออกได้ ๒ นัย คือ ๑. นัยทางบุคลาธิษฐานหมายถึง ถิ่นที่สมควรที่จะดำรงชีวิตอยู่ สามารถสร้างความเจริญของชีวิตได้โดยง่ายโดยมีความสมบูรณ์ในเรื่องของบุคคล คือมีคนดีมีผู้รู้มีผู้มีความสามารถมีบัณฑิตนักปราศรัย มีความสมบูรณ์ในเรื่องสภาพทางภูมิศาสตร์ประกอบด้วย มีสิ่งแวดล้อมที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพกายและใจ เป็นต้น ๒. นัยทางธรรมาธิษฐานหมายถึง ถิ่นที่เหมาะสมสำหรับผู้ต้องการประพฤติปฏิบัติธรรม โดยมีผู้รู้ผู้ทรงคุณธรรม อยู่มาสถานที่แห่งนั้นเป็นเครื่องเกื้อหนุน ให้บุคคลที่มีความต้องการที่จะบรรลุมรรคผลนิพพาน สามารถแสวงหาความเจริญในธรรมได้โดยง่าย และสามารถพัฒนาตนเองให้ไปสู่ความหลุดพ้น ได้ด้วยเหตุที่อยู่ในสถานที่เช่นนั้น

๓.๒ ปฏีรูปเทศวาสในพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามีความสำคัญ และคุณค่าสำคัญหลายประการ อาทิเช่น เป็นที่รวมไว้ซึ่งพระพุทธพจน์ อันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ตรัสไว้เอง ซึ่งตกทอดมาถึงสมัยปัจจุบัน ทำให้รู้จักคำสั่งสอนของพระพุทธองค์และพระสาวก เป็นหลักฐานอ้างอิงในการแสดงหรือยืนยันหลักการที่กล่าวว่า เป็นคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาและเป็นที่น่าเชื่อถือหรือยอมรับได้ด้วยดี เมื่ออ้างอิงหลักฐานในพระไตรปิฎก ซึ่งถือว่าเป็นหลักฐานอ้างอิงชั้นสุดท้ายสูงสุด และยังแสดงให้เห็นถึงหลักธรรมความเป็นจริง หลักการในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ต่าง ๆ

คำว่าปฏีรูปเทศวาสะ ซึ่งแปลว่า การอยู่ประเทศที่สมควรคำว่านี้แบ่งออกเป็น ๓ บทคือ “ปฏีรูปะ” แปลว่าสมควรคือเหมาะสม “เทศะ” แปลว่า ถิ่นสถานบ้านเมืองประเทศ“วาสะ” แปลว่า การอยู่แปลรวมกันว่าการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมหมายถึง ถิ่นทั่วไปจะอยู่ในบ้านในเมืองหรือประเทศก็ตามแบ่งเป็น ๓ นัยคือ

๑. ถิ่นที่บริษัท ๔ คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สัญจรไปมามีการบำเพ็ญบุญบำเพ็ญไปอยู่ และมีวงศ์ตระกูลศาสนา คือ พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ จัดเป็นถิ่นที่เหมาะสมท่านเรียกว่า การในถิ่นที่เหมาะสมนี้ เป็นมงคลเพราะเป็นถิ่นอำนวยให้อยู่ได้บำเพ็ญบุญกุศลวิริยวัตร ๑๐ ประการคือ

- ๑) บุญกิริยาวัตร
- ๒) ศีลมัย
- ๓) ภาวนามัย
- ๔) อปจายนมัย
- ๕) เวยยาวัจจมัย
- ๖) ปัตติทานมัย
- ๗) ปัตตานุโมทนามัย

^{๑๔} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตรฐิตวณโณ), **อุดมมงคลในพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์ ๒๕๔๘), หน้า ๑๑.

๘) ธรรมสวนมัย

๙) ธรรมเทศนามัย

๑๐) ทิฏฐุชกรรม

ถิ่นที่เหมาะสมเช่นนี้ ย่อมเป็นถิ่นอันวยให้ผู้อยู่ได้บำเพ็ญกุศลกิจเหล่านี้ ให้ดียิ่งขึ้นตามสติกำลังของตน ดังนั้นท่านจึงเรียกการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมว่าเป็นมงคล

๒. สถานที่ที่ตรัสรู้สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนาสถานที่แสดงยมกปาฏิหาริย์ สถานที่เสด็จลงจากเทวโลก และสถานที่พระองค์ประทับอยู่ มีเมืองสาวตถิและเมืองราชคฤห์เป็นตัวอย่างจักเป็นถิ่นที่เหมาะสม ท่านเรียกการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนี้ว่าเป็นมงคลเพราะเป็นถิ่นอันวยให้ผู้อยู่ได้บำเพ็ญอนุตรียกิจ ๖ ประการ คือ

๑) ให้ผู้อยู่ได้เห็นพระพุทเจ้าเห็นพระสาวกของพระองค์ หรือได้เห็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบและหยั่งเห็นคุณของผู้ทรงคุณเรียกทัสสนานุตริยะคือการเห็นชั้นเยี่ยม

๒) ให้ผู้อยู่ได้ฟังโอวาทของพระพุทเจ้าและของสาวกของพระองค์หรือได้ฟังคำสอนของนักปราชญ์ราชบัณฑิตอื่นอีก เรียก สวнанุตริยะ คือการฟังชั้นเยี่ยม

๓) ให้ผู้อยู่ได้ศรัทธา เชื่อในคุณของพระรัตนตรัยและเชื่อกรรมเชื่อผลของกรรมเชื่อว่าสัตว์บุคคลมีกรรมทั้งดีและชั่วที่ตนทำแล้ว ต้องเป็นของตนเรียกลาภานุตริยะคือการได้ชั้นเยี่ยม

๔) ให้ผู้อยู่ได้ศึกษาในศีลสมาธิปัญญาแล้วน้อมเข้ามาถือปฏิบัติอบรมกายวาจาใจให้เป็นศีลฝึกฝนใจให้เป็นสมาธิควบคุมความเห็นให้สอดคล้องปัญญา เรียกสิกขานุตริยะ คือ การศึกษาชั้นเยี่ยม

๕) ให้ผู้อยู่ได้ปรนนิบัติพระรัตนตรัยหรือผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ และผู้ทรงศีลทรงธรรมอื่นอีกเรียกปาริจริยานุตริยะคือการปรนนิบัติชั้นเยี่ยม

๖) ให้ผู้อยู่ได้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยและคุณของผู้ทรงคุณอื่นอีกเป็นอารมณ์เรียกอนุสสทานุตริยะคือการระลึกชั้นเยี่ยม

ถิ่นที่เหมาะสมเช่นนี้ย่อมเป็นถิ่นอันวยให้ผู้อยู่ได้เห็นพระผู้บริสุทธิ์ได้ฟังโอวาทของท่านหรือของนักปราชญ์ราชบัณฑิตอื่นอีกได้ศรัทธาปสาทะได้ศึกษาไตรสิกขาได้ปรนนิบัติท่านและได้ระลึกถึงคุณของท่านซึ่งแต่ละอย่างๆเป็นสื่อนำให้ละโทษและบำเพ็ญคุณความดีอย่างนี้ดังนั้นท่านจึงเรียกการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนี้ว่าเป็นมงคล

๓. มัชฌิมประเทศ ซึ่งเป็นที่อุปบัติแห่งพระพุทเจ้าพระปัจเจกพุทเจ้าพระมหาสาวกพุทอุปัฏฐากพระพุทฆมารดา พระพุทบิดาและพระเจ้าจักรพรรดิ จัดเป็นถิ่นที่เหมาะสมมวลชนอยู่ในถิ่นเช่นนี้ มีโอกาสได้รับโอวาทของพระปัจเจกพุทเจ้า และพระจักรพรรดิ เมื่อตั้งอยู่ในศีล ๕ ก็มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า ถ้าผู้ได้รับโอวาทของพระพุทเจ้า และพระพุทสาวกก็มีสวรรค์ และนิพพานเป็นเบื้องหน้า ดังนั้นท่านจึงเรียกการอยู่ในถิ่นเช่นนี้ว่า เป็นมงคลเพราะเป็นเหตุให้ผู้อยู่ได้สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ^{๑๕} ตามที่กล่าวมานี้จะปรากฏในพระไตรปิฎก คือพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และปกรณ์ต่าง ๆ ดังนี้

^{๑๕} สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (พิมพ์ ธรรมธโร), มงคลยอตชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๗๔-๗๖.

๓.๒.๑ ปฎิรูปเทศตามพระวินัยปิฎก

พระวินัยปิฎกซึ่งประมวลข้อบังคับที่เกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติของภิกษุและภิกษุณี ไม่ได้มีแต่กฎข้อบังคับเท่านั้น แต่ยังมีเนื้อหาที่รวมถึงขนบธรรมเนียมประเพณี ในการดำรงชีวิตทั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อความเจริญก้าวหน้าในคุณธรรมยิ่งๆ ขึ้นไป ทั้งที่เป็นประโยชน์ตนและเป็นประโยชน์สังคม เนื้อหาปฎิรูปเทศที่ปรากฏในพระวินัยนั้น เนื้อหาที่เป็นพุทธบัญญัติหรือสังฆบัญญัติเรื่องการประพฤติปฏิบัติ เพื่อการอยู่ร่วมกันเป็นกฎข้อบังคับที่เกี่ยวกับ ความประพฤติของพระภิกษุ และภิกษุณี สิกขาบทที่เกี่ยวข้องกับปฎิรูปเทศหรือถิ่นที่เหมาะสม ในส่วนพระวินัยเป็นสิกขาบทว่าด้วยเรื่องที่อยู่อาศัย ที่พระพุทธร่องค์ทรงห้าม และทรงอนุญาตธรรมเนียมประเพณี แบบแผนภิกษุและภิกษุณี ต้องปฏิบัติเพื่อส่งเสริมให้ถิ่นที่อยู่ ที่อาศัยมีความเจริญยิ่งๆ ขึ้นไปนั้น รวมทั้งการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูลกัน เพื่อเป็นการรักษาปฎิรูปเทศ

๑. ข้อปฎิรูปเทศที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัย แนวคิดปฎิรูปเทศที่เกี่ยวข้องกับที่อยู่อาศัยของภิกษุ และภิกษุณี ที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกที่เกี่ยวข้องกับภิกษุ และภิกษุณี เพื่อสร้างถิ่นที่อยู่ในสังคม และมีข้อเหมาะสมกับ วิถีชีวิตของผู้ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นคือ

- ๑) ไม่อนุญาตให้สร้างกุฏิเพื่อตนเองหรือไม่ให้สงฆ์แสดงที่ให้อ่อน^{๑๖}
- ๒) ไม่อนุญาตให้สร้างวิหารให้ใหญ่โดยสงฆ์ไม่แสดงที่ให้อ่อน^{๑๗}
- ๓) อนุญาตรุกขมูลเสนาสนะ (อยู่โคนไม้เป็นวัตรไม่มีที่ปิดบัง) ตลอด ๘ เดือนเท่านั้น^{๑๘}
- ๔) ไม่อนุญาตให้พอกหลังคาวิหารเกิน ๓ ชั้น^{๑๙}
- ๕) อนุญาตให้สมมติสีมาพระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตให้กำหนดเขตสำหรับประชุมกันทำสังฆกรรม ซึ่งเรียกว่าสมานสังวาสสีมา เป็นเขตแดนที่สงฆ์สมมติกำหนดไว้เป็นเขตเข้าร่วมสังฆกรรมซึ่งกำหนดให้มีอาณาบริเวณอย่างมากไม่เกิน ๓ โยชน์ โดยมีนิมิตเป็นเขตกำหนดและในอาวาสหนึ่งต้องมีโรงอุโบสถเพียง ๑ แห่งเท่านั้น
- ๖) อนุญาตให้สมมติสมานสังวาสสีมาเป็นแดนอยู่ปราศจากไตรจีวร^{๒๐}
- ๗) เมื่อยังไม่ได้สมมติ ยังไม่ได้กำหนดสมานสังวาสสีมา ทรงอนุญาตกำหนดเอานิคมหมู่บ้านหรือป่าที่อาศัยอยู่นั้น เป็นสมานสังวาสสีมาทรงห้ามสมมติสีมาสังกระ หรือคาบเกี่ยวกันทรงห้ามสมมติสีมาทับกัน และเมื่อมีกรณีเช่นนี้ให้เอาสีมาที่สมมติก่อน เป็นสีมาที่ถูกต้อง^{๒๑}
- ๘) ไม่อนุญาตให้สร้างกุฏิด้วยดินเผา
- ๙) อนุญาตเสนาสนะ ๕ ชนิดคือ ๑.วิหาร ๒. เเพงเรือนที่มุงแถบเดียว ๓.ปราสาท (เรือนเป็นชั้นๆ) ๔. เรือนโล้นหรือหลังคาตัด ๕. ถ้ำ^{๒๒}

^{๑๖}วิ.มहा. (ไทย) ๑/๓๔๘/๓๘๓.

^{๑๗}วิ.มहा. (ไทย) ๑/๓๖๖/๔๐๓

^{๑๘}วิ.มहा. (ไทย) ๑/๔๐๙/๔๔๑-๔๔๓

^{๑๙}วิ.มहा. (ไทย) ๒/๑๓๕/๑๓๐-๑๓๑

^{๒๐}วิ.มहा. (ไทย) ๒/๔๗๓/๑๐, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๓/๒๒๑

^{๒๑}วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔๗-๑๔๘/๒๒๕-๒๒๖

^{๒๒}วิ.จู. (ไทย) ๗/๒๙๔/๘๙-๙๐

๑๐) บัญญัติข้อวัตรในการรักษาเสนาสนะ เรียกว่าเสนาสนะวัตร^{๒๓} เช่น ภิกษุอยู่ในที่อาศัยใดถ้าที่นั้นสกปรกต้องทำความสะอาด

๑) เมื่อจะทำความสะอาดที่อยู่อาศัย พึงขนบาตรจีวรออกไปวางไว้ที่ควรแห่งหนึ่งก่อน

๒) ถ้าในที่อาศัยอยู่มีหยากไย่พึงกวาดแต่เพดานลงมาก่อนจากนั้นพึงทำความสะอาดผนังและพื้น

๓) พึงเช็ดกรอบหน้าต่างประตูและมุมห้องถ้าพาหนาน้ำมันขึ้นราพึงเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ดถ้าพื้นทาสีดำขึ้นราพึงเอาผ้าชุบน้ำบิดแล้วเช็ดพื้นพียงเอาน้ำพรมแล้วกวาดเพื่อป้องกันฝุ่น

๔) พึงกวาดหยากไย่ไปทิ้งในที่อันสมควร

๕) ไม่พึงเคาะเสนาสนะในที่ใกล้ภิกษุ ไม่พึงเคาะเสนาสนะในที่ใกล้วิหาร ไม่พึงเคาะเสนาสนะในที่ใกล้น้ำฉัน ไม่พึงเคาะเสนาสนะในที่ใกล้น้ำใช้ ไม่พึงเคาะเสนาสนะบนที่สูงเหนือลมพึงเคาะเสนาสนะในที่ต่ำลม

๖) ผ้าปูนั่งช้อนน้ำโรงฉันโรงไฟวัฏฏกรต้องปิดกวาดทำความสะอาด

๗) ถ้าน้ำฉันน้ำใช้ไม่มีต้องจัดหาไว้

๑๑) อนุญาตหอฉันและส่วนประกอบ^{๒๔}

๑๒) อนุญาตชั้นตอมร (เรือนไฟ) และส่วนประกอบ^{๒๕}

๑๓) อนุญาตวัฏฏกฐิ (ห้องส้วม) และส่วนประกอบต่าง ๆ^{๒๖}

๑๔) กำหนดระเบียบปฏิบัติที่เกี่ยวกับการใช้ห้องส้วมเรียกว่าวัฏฏกฐิวัตรเช่น^{๒๗}

(๑) ไม่พึงถอนหายใจใหญ่เสียงดังในขณะที่กำลังถ่ายอุจจาระ

(๒) ไม่พึงเคี้ยวไม้ชำระฟันในขณะที่ถ่ายอุจจาระ

(๓) ไม่พึงถ่ายอุจจาระนอกกรางอุจจาระไม่พึงถ่ายปัสสาวะนอกกรางปัสสาวะ

(๔) ไม่พึงบ้วนเศษ (น้ำลาย) ลงในรางสำหรับถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ

(๕) ไม่พึงใช้ไม้ชำระด้วยไม้หยาบหรือที่ไม่สะอาด และไม่พึงทิ้งไม้ชำระลงใน

ช่องถ่ายอุจจาระ

(๖) ถ้าวักฐิอันภิกษุถ่ายไว้เลอะเทอะต้องล้างเสีย

(๗) ถ้าตะกร้าใส่ไม้ชำระเต็มพึงนำไม้ชำระไปทิ้ง

(๘) ถ้าวักฐิกรกพึงกวาดวัฏฏกฐิถ้าขานภายนอกบริเวณช้อนประตูกพึงกวาดเสีย

๑๕) กำหนดข้อวัตร (ธรรมเนียมที่ต้องปฏิบัติ) ของภิกษุผู้อยู่ป่า^{๒๘}

^{๒๓}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๙/๒๓๗-๒๓๙

^{๒๔}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๑/๑๐๕-๑๐๗

^{๒๕}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๒/๑๐๗-๑๐๙

^{๒๖}วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๙๑/๗๕-๗๗

^{๒๗}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๓๓/๒๔๑-๒๔๓

^{๒๘}วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๖๗/๕๑๕

๓.๒.๒ ปฏิรูปเทศตามนัยที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก

ปฏิรูปเทศ หรือการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม มีปรากฏอยู่อย่างชัดเจน ในจกกสูตรว่าด้วย จักร ๔ ประการและในมกคลสูตร ว่าด้วยมกคล ๓๘ ประการ โดยเป็นการแสดงธรรมข้อใหญ่ ที่มีปฏิรูปเทศเป็นส่วนประกอบเพื่อให้ธรรมนั้น สมฤทธิ์ผลโดยได้แสดงความหมาย ความสำคัญและผลที่ได้รับจากการปฏิบัติตามธรรมนั้นโดยกล่าวไว้ดังนี้

๑. จักรกสูตร

ธรรมที่เปรียบด้วยล้อรถซึ่งจะนำไปสู่ความเจริญหรือให้ถึงจุดหมายคือในชีวิตประจำวันเรามีโอกาสที่จะให้ทานและรักษาศีลสำหรับภาวนาที่รวมทั้งสมณภาวนาวิปัสสนาภาวนาการศึกษาและการแสดงธรรม ไม่ใช่แต่พระภิกษุเท่านั้นแม้คฤหัสถ์ก็ศึกษาและแสดงธรรมได้เช่นเดียวกันมี ๔ ประการคือ

๑) ปฏิรูปเทศวาสะ (การอยู่ในถิ่นที่ดี) หมายถึงความตามรูปศัพท์พระบาลีว่าปฏิรูปเวเส เทเสนโรฯ แปลความว่านรชน พึงอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ซึ่งก็คือการได้อยู่ในถิ่นทำเลหรือในประเทศที่เหมาะสมแก่การดำเนินชีวิตของตน ให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุขการเลือกอยู่ในที่ที่เหมาะสมบางคนเข้าใจว่าต้องมีบ้านอยู่ในที่ที่เหมาะสมจำกัดความนี้ไม่ได้คลุมแค่คำว่า “บ้าน” เท่านั้นแต่เป็นการเลือกหาแหล่งที่อยู่ที่เรียนหรือที่ดำเนินชีวิตให้เหมาะสมการเลือกเรียนในที่ที่เหมาะสมเช่นเราอยากเรียนเพื่อให้เกิดความก้าวหน้าในทางมรรคผลนิพพานเราต้องแสวงหาว่าที่ไหนที่สอนหนทางมรรคผลนิพพานบ้างแล้วเราก็เดินทางไปเรียนที่นั่นเพราะถ้าเราชอบมรรคผลนิพพานแต่เราไปเรียนทางไปเป็นเหตุตามมรรคผลนิพพานก็ไม่เกิดขึ้นนอกจากนี้ก่อนที่จะเลือกเรียนเราต้องรู้คุณค่าของมรรคผลนิพพานก่อนว่าเมื่อถึงซึ่งมรรคผลนิพพานจะสิ้นสุดจากความทุกข์และอะไรละที่เป็นหลักสูตรแล้วเราก็แสวงหาการเรียนให้ถูกกับหลักสูตรนั้นผู้ที่สอนหลักสูตรนั้นตลอดจนสถานที่ที่ให้หลักสูตรนั้นเพราะฉะนั้นการเลือกอยู่ในที่ที่เหมาะสมก็คือ การเลือกหาที่อยู่ที่เรียนหรือแหล่งดำเนินชีวิตซึ่งมีบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่อำนวยต่อการพัฒนาชีวิตไปในเส้นทางที่ตนเองปรารถนาที่จะสร้างความรุ่งเรืองให้ได้

๒) สัมปยุตตสละ (การสมาคมกับสัตบุรุษ) หมายถึงการเสาะแสวงหาเสวนากับคนดีคือรู้จักคบหาคนดีรู้จักเลือกหมู่คณะและบุคคลผู้มีความรู้ผู้ทรงคุณวุฒิผู้ที่สามารถเกื้อกูลแก่การแสวงหาธรรมะสร้างความเจริญให้แก่ชีวิตได้เพราะอะไรเราจึงต้องเลือกเสาะแสวงหา เพราะน้ำหยดลงหินทุกวันหินมันยังกร่อนการคลุกคลีกับหมู่คณะใดหลายๆ จิตใจจะโน้มน้าวไปเป็นเส้นทางสายเดียวกันอยู่ใกล้กับอะไรความโน้มเอียงของจิตใจ ก็จะไปยึดติดกับสิ่งนั้น ดังนั้นการที่เราเลือกคบคนดีชีวิตของเราก็จะไปในทางที่ดีด้วยทุกคนเกิดมาพร้อมจะเข้าเมืองตาหลิ่วและหลิ่วตาตามกันเสมออยู่แล้วดังนั้นเราจึงต้องเลือกหมู่คณะและเลือกบุคคลที่ควรคบได้แก่ผู้ที่มีความรู้ผู้ที่ฉลาดรอบรู้และผู้ทรงคุณวุฒิโดยเฉพาะผู้ที่ฉลาดรอบรู้ที่ดีก็คือผู้ที่สงบมีความสามารถทั้งกายวาจาและใจดูจากการพูดของเขาได้คนพูดมากผิดมากไม่พูดเลยไม่ผิดเลยและคนพูดน้อยพูดชัดถ้อยกระทง ความไม่ชักแม่น้ำทั้งห้าไม่หมิ่นประมาทดูถูกใครคนเช่นนั้น น่าเคารพและน่านับถือคบหาสมาคมนำไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองได้

๓) อัตตสัมมาปณิธิ (การตั้งตนไว้ชอบ) หมายถึง การตั้งตนไว้ถูกวิธีผู้ใดก็แล้วแต่ตั้งตนไว้ถูกก็จะสร้างความเจริญนำไปสู่ความรุ่งเรืองได้ ในที่นี้ได้แก่การดำรงตนมั่นอยู่ในธรรมคุณงามความดีนั่นเองและดำรงชีวิตที่ถูกที่ต้องด้วยการเป็นผู้มีเป้าหมายในชีวิตจะทำอะไรต้องมีเป้าหมายอย่าเป็นคนหลักลอยปล่อยให้พระพายพัดไปที่นั่นพัดไปที่นี้เราจะต้องมีเป้าหมายของชีวิตในการทำงานที่ดีทั้งงานและ

ต้องแน่วแน่ด้วยทำหน้าที่อะไรอยู่ก็ต้องขวนขวาย สร้างตนเองให้สูงให้ดีไม่เกล่เกลื่อนเชื่อนคำเนินชีวิตตนไปสู่เป้าหมายอย่างแน่วแน่และมั่นคงเรามีความรู้ ความศรัทธาว่าเป้าหมายที่ดีที่สุดก็คือมรรคผลนิพพานเราก็ตั้งเป้าหมายมรรคผลนิพพานแล้ว ก็ดำเนินชีวิตสุดความสามารถในแนวทางนั้นไม่เกล่เกลื่อนเพราะถูกกิเลสรัดกุม อย่าตกเป็นทาสของกิเลสจนงัวไม่ขึ้น

๔) ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว) หมายถึง ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมไว้พร้อมก่อนแล้วมีพื้นเดิมดีคือมีทุนที่เตรียมไว้พอสมควรทุนดีที่แบ่งออกเป็น ๒ ส่วนที่จะเป็นหลักแห่งความเจริญในที่นี้ขออธิบายว่ามีสติปัญญาและความสันทัดจัดเจน โดยอาศัยเหตุอดีตกับอาศัยเหตุปัจจุบันเช่นมีสุขภาพร่างกายที่สุขภาพจิตใจที่ดี พร้อมทั้งจะเรียนจะสร้างสรรค์ถ้าในอดีตทำมาดีมีมันสมองมีสติปัญญาแต่ปัจจุบันนี้ไม่ดูแลไม่ส่งเสริมร่างกายก็สึกหรอบกตรางกายของเราต้องการสารอาหารครบถ้วนมีโปรตีนคาร์โบไฮเดรตไขมันวิตามินเกลือแร่ต้องกินให้พร้อมโดยถือหลักว่าไม่เลือกกินเพื่อแก้ทุกข์ไม่ใช่กินเพื่อแก้ยากอโรยหรือไม่อโรยอ้อมได้เหมือนกันอย่าทำตามเขาโดยไม่ดูตัวเองเราจะแย่อีกส่วนหนึ่งก็คืออาศัยพื้นเดิมที่ตัวเองมีอยู่แล้วรู้จักแก้ไขและปรับปรุงศึกษาหาความรู้พยายามเสริมสร้างคุณสมบัติที่ดีทั้งทำให้มีอย่างสม่ำเสมอและหมั่นฝึกฝนความชำนาญเตรียมไว้แต่ต้น อย่างตอนเป็นเด็กมีพ่อแม่ทำกับข้าวให้กินก็หัดทำบ้างดูว่าแกงส้มนี้เขาโขลกด้วยอะไรบ้างจำไว้เขาเรียกว่าเสริมสร้างคุณสมบัติเอาไว้สร้างทุนเอาไว้เมื่อออกเรือนไปเราจะต้องทำมาหากินทำหน้าที่เป็นแม่คนเราจะได้เป็นผู้พร้อมที่จะต้อนรับความสำเร็จเช่นเดียวกันเราเรียนธรรมะให้เกิดความเข้าใจไว้เป็นทุนเดิมเพื่อจะต้อนรับความสำเร็จเวลาเรปฏิบัติเราจะได้เข้าใจว่าจุดนี้ใช้ไหมที่เขาเรียกว่าอย่างนั้นอย่างนี้ถ้าไม่เรียนเลยพอปฏิบัติก็ไม่รู้ว่าจะอะไรเกิดขึ้นต้องให้คนอื่นช่วยเหลือจึงต้องมีภูมิธรรมความชำนาญความรอบรู้เป็นทุนเดิมไว้เมื่อประสบแล้วจะได้เอาความรู้ที่มีอยู่แล้วไปตัดสินใจได้

หลักธรรมในจักร ๔ ที่ได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมดนั้นเป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาใช้พัฒนาปฏิรูปประเทศได้เป็นอย่างดี จึงเป็นหลักการเพื่อศึกษาขบคิดแสวงหาความเข้าใจให้กระจ่างชัดเจนเพื่อที่จะนำหลักธรรมมาพิจารณาและพัฒนาคุณปฏิรูปประเทศของตนเองในด้านทางกายหรือทางสังคมจิตใจสติปัญญาและยังช่วยให้ประสบความสำเร็จในชีวิตสร้างสมความดีงามบรรลุลความงอกงามไพบุลย์สภาพชีวิตที่เป็นคุณปราศจากโทษคุณประโยชน์ควรเกิดมีในทุกด้านมิใช่ติงามเฉพาะบางส่วนหากมีความบกพร่องพร่องอยู่ด้านใดก็เรียกไม่ได้ว่าชีวิตมีคุณภาพปฏิรูปประเทศเป็นสิ่งต้องสร้างมีได้มีขึ้นเองต้องอาศัยแรงกายแรงใจสร้างสรรค์จึงจะเกิดขึ้นตามปรารถนาเพราะชีวิตไม่คงที่มีธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปคุณภาพจึงปรับปรุงได้โดยการสร้างเงื่อนไขให้เหมาะสมปฏิรูปประเทศนั้น ย่อมประกอบด้วยลักษณะพึงประสงค์มีพลานามัยสมบูรณ์ สร้างสัมพันธ์ดีงามในสังคมควบคุมจิตใจได้ไม่สับสนประกอบด้วยสติปัญญารู้ทันโลกและชีวิต

จะเห็นได้ว่าจักร ๔ เป็นเหตุและผลเนื่องกันอย่างไรการรู้จักเลือกถิ่นที่อยู่อันเหมาะสมแก่การประกอบหน้าที่การงาน การรู้จักคบคนดีมีความประพฤติดี มีความรู้ดี การรู้จักปรับปรุงตนให้ดีขึ้น เหตุผลทั้ง ๓ ประการนั้นจะสำเร็จได้ตลอดก็ต่ออาศัยความที่มีบุญคือความดีอันได้กระทำไว้แล้วในชาติปางก่อนเป็นเหตุส่งเสริมให้ชีวิตก้าวหน้าชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง เป็นจุดล่อล่อไปสู่ความเจริญช่วยให้ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในชีวิตบรรลุลความงอกงามไพบุลย์

๒. มงคลสูตร^{๒๙}

สิ่งที่ทำให้มีโชคดีตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญมี ๓๘ ประการหรือเรียกเต็มว่าอุดมมงคล (มงคลอันสูงสุด) ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในมงคลสูตรดังนี้^{๓๐}

ข้าพเจ้าได้ฟังมาอย่างนี้สมัยหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวันอารามของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีใกล้พระนครสาวัตถีครั้งผ่านยามแรกแห่งราตรีไปแล้วเทวดาตนหนึ่งมีรัศมีงดงามยิ่งนักทำให้พระเชตวัน ส่องสว่างไปทั่วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถวายอภิเษกพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วยืนอยู่ข้างหนึ่งเทวดานั้น ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่าเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก ต่างก็หวังความสุขสวัสดิ์จึงได้พากันคิดเรื่องมงคลคือเหตุให้ถึงความเจริญทั้งหลายขอพระองค์โปรดตรัสมงคลอันสูงสุดเถิดฯ (พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสิ่งที่เป็นมงคลตอบว่า) การไม่คบคนพาลทั้งหลาย ๑ การคบบัณฑิตทั้งหลาย ๑ การบูชาผู้ที่ควรบูชา ๑ ทั้ง ๓ ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ๑ ความมีบุญที่ได้ทำไว้ในกาลก่อน ๑ การวางตัวเหมาะสมชอบธรรม๑ทั้ง๓ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

ความเป็นผู้มีการศึกษาเล่าเรียนมามาก ๑ ความเป็นผู้มีศิลปวิทยา ๑ ความเป็นผู้มีระเบียบวินัยที่ได้รับการอบรมมาดี ๑ การพูดจาปราศรัยดี ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

การเลี้ยงดูบิดามารดา ๑ การสงเคราะห์บุตร ๑ การสงเคราะห์ภรรยา ๑ การทำงานไม่คั่งค้าง ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

การให้ทาน ๑ การประพฤติตามหลักธรรม๑การสงเคราะห์ญาติทั้งหลาย๑การทำงานที่ปราศจากโทษ ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

การงดเว้นจากความชั่ว๑การบังคับตนจากการดื่มน้ำเมา๑ความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย ๑ ทั้ง ๓ ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

การมีความเคารพ๑การมีความอ่อนน้อมถ่อมตน๑การมีความสันโดษ๑การมีความกตัญญู ๑ การฟังธรรมตามกาล ๑ ทั้ง ๕ ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

ความอดทน ๑ ความเป็นผู้ว่านอนสอนง่าย ๑ การพบเห็นสมณะ ๑ การสนทนารธรรมตามกาล ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

การมีความเพียรเป็นเครื่องแผดเผากิเลส ๑ การประพฤติพรหมจรรย์ ๑ การเห็นอริยสัจทั้งหลาย ๑ การทำพระนิพพานให้แจ้ง ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

ผู้ที่มีจิตถูกโลกธรรมกระทบแล้วไม่หวั่นไหว ๑ จิตไม่มีความโศกเศร้า ๑ จิตหมดธุลีคือกิเลส ๑ จิตถึงความปลอดโปร่งคือปลอดจากกิเลสทั้งปวง ๑ ทั้ง ๔ ประการนี้เป็นมงคลสูงสุดฯ

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพากันปฏิบัติตามมงคลอันเป็นเหตุนำไปสู่ความเจริญนี้แล้วจะเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ข้าศึกทุกหมู่เหล่า ย่อมถึงความสุขสวัสดิ์ในที่ทุกสถานนี้เป็นมงคลสูงสของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายฯ

สรุปได้ว่าในพระสูตรต้นตปิฎกนี้ปฏิรูปเทศมีทั้งสถานที่บุคคลนามธรรมก็เป็นความสัพปายะในมงคล ๓๘ ประการนั้นมีประโยชน์มากถ้านำไปปฏิบัติจะเป็นมงคลแก่ผู้ปฏิบัติตามแท้จริงพระพุทธองค์ทรงเทศนาเรียงลำดับข้อ ไว้อย่างมีระเบียบดียิ่งเพื่อปฏิบัติลำดับ เป็นต้น

^{๒๙} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑/๖-๗

^{๓๐} พ.พ.๒๕/๕/๓, พ.สุ. ๒๕/๓๑๗/๓๗๖

๓.๒.๓ ปฏิรูปเทศที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา

ในประเทศโคตบิรัช ๔ ยังจาริกอยู่ยังบำเพ็ญบุญกิริยาวัตรผู้มีทานเป็นต้นอยู่นวักศัตถุศาสน์ยังรุ่งเรืองอยู่ประเทศนั้นชื่อว่าปฏิรูปเทศการอยู่อาศัยในปฏิรูปเทศนั้นตรัสว่าเป็นมงคลเพราะเป็นปัจจัยแก่การทำบุญของสัตว์ทั้งหลาย. ในข้อนี้มีชาวประมงที่เข้าไปยังเกาะสิงหลเป็นต้นเป็นตัวอย่าง^{๓๑} อีกนัยหนึ่งประเทศเป็นที่ตรัสรู้พระโพธิญาณที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเรียกโพธิมณฑลสถานประเทศที่ทรงประกาศพระธรรมจักร. ประเทศคือโคนต้นมะม่วงของนายคัมภะที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ทำลายความเมาของพวกเดียริยทั้งปวงท่ามกลางบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์, ประเทศที่เสด็จลงจากเทวโลกก็หรือประเทศอื่นใดอันเป็นที่ประทับอยู่ของพระพุทธเจ้ามีกรุงสาวัตถีกรุงราชคฤห์เป็นต้นประเทศนั้นชื่อว่าปฏิรูปเทศการอยู่อาศัยในปฏิรูปเทศนั้น ตรัสว่าเป็นมงคลเพราะเป็นปัจจัยแก่การได้อนุตรริยะ๖ของสัตว์ทั้งหลาย

อีกนัยหนึ่งทศบุรพาตั้งแต่กชังคลนิคมลงมาถึงมหาสาารอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท ทิศอาคเนย์ตั้งแต่แม่น้ำสัลลวตีลงมารอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท ทิศทักษิณตั้งแต่เสตกณณิกนิคมลงมารอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท ทิศตะวันตกตั้งแต่ถุณะตำบลบ้านพราหมณ์ลงมารอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท ทิศอุดรตั้งแต่ภูเขาอุสิริชชะลงมารอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท. นี่เป็นมัชฌิมประเทศยาว ๓๐๐ โยชน์กว้าง ๒๕๐ โยชน์โดยรอบ ๙๐๐ โยชน์มัชฌิมประเทศนี้ชื่อว่าปฏิรูปเทศ

พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลายผู้ครองอิสริยาธิปัตย์แห่งทวีปใหญ่ทั้ง๔ทวีปทวีปน้อย ๒,๐๐๐ ทวีปย่อมเกิดในปฏิรูปเทศนั้นพระมหาสาวกทั้งหลายมีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะเป็นต้นบำเพ็ญบารมีมาหนึ่งอสงไขยกับแสนกัปก็เกิดในปฏิรูปเทศนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายบำเพ็ญบารมีมาสองอสงไขยกับแสนกัปก็เกิดในปฏิรูปเทศนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายบำเพ็ญบารมีมาสองอสงไขยกับแสนกัปบ้างแปดอสงไขยกับแสนกัปบ้างสิบหกอสงไขยกับแสนกัปบ้างก็เสด็จจุติในปฏิรูปเทศนั้น

บรรดาท่านเหล่านั้นสัตว์ทั้งหลายรับโอวาทของพระเจ้าจักรพรรดิตั้งอยู่ในศีล ๕ แล้วก็มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า, ตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้าก็เหมือนกัน. ส่วนสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของพระพุทธเจ้าของสาวกของพระพุทธเจ้าย่อมมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้ามีพระนิพพานเป็นเบื้องหน้าเพราะฉะนั้นการอยู่ในปฏิรูปเทศนั้นจึงตรัสว่าเป็นมงคลเพราะเป็นปัจจัยแห่งสมบัติเหล่าความเป็นผู้ปรารถนาพระพุทธเจ้าพระปัจเจกพุทธเจ้าและพระชีนาสพสร้างสมกุศลไว้ในชาติที่ล่วงมาแล้วชื่อว่าความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อนแม้ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อนนั้นก็เป็นมงคล เพราะเหตุไรเพราะทำอธิบายว่าความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อนย่อมให้บรรลุพระอรหัตเมื่อจบคาถาแม่ ๔ บทที่แสดงต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าหรือที่พึงเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระพุทธเจ้าก็มีมนุษย์ผู้ใดสร้างบารมีไว้มีกุศลมูลอันแน่นหนามาก่อนมนุษย์ผู้นั้นทำวิปัสสนาให้เกิดแล้วย่อมบรรลุธรรมที่สิ้นอาสวะด้วยกุศลมูลนั้นนั่นแหละเหมือนพระเจ้ามหากัปปิณะและอัครมเหสีคนบางคนในโลกนี้ย่อมทำตนที่สุจริตให้ตั้งอยู่ในสุคติตนที่ไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ในสัทธาสมบัติที่ตระหนี่

^{๓๑} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย, มังคลทีปนี, แปลเล่ม๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓๐-๑๔๕

ให้ตั้งอยู่ในจากสัมปทาการตั้งตนดังกล่าวชื่อว่าตั้งตนไว้ชอบการตั้งตนไว้ชอบนี้เรียกว่าออตสัมมาปณิธิ ออตสัมมาปณิธินี้แลเป็นมงคลเพราะเหตุไรเพราะเป็นเหตุละแวกที่เป็นไปในปัจจุบันและภายภาคหน้า และประสพอานิสงส์ต่างๆอย่างพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานาไว้ว่ามงคลคือการอยู่ในปฏิรูป เทส ๑ ความเป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อน๑และการตั้งตนไว้ชอบ ๑ ด้วยประการฉะนี้^{๓๒}

สรุปได้ว่า ในคัมภีร์อรรถกถามีการแสดงความหมายของปฏิรูปเทสไว้ดังนี้ “บริษัท ๔ ย่อม เทียวไปบุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้นย่อมเป็นไปคำสอนของพระศาสดามิองค์ ๔ ย่อมรุ่งเรืองในประเทศ ไตประเทศนั้นชื่อว่าประเทศอันสมควรการอาศัยอยู่ในประเทศอันสมควรนั้นพระ ผู้มีพระภาคตรัสว่า เป็นมงคลเพราะเป็นปัจจัยแห่งการทำบุญของาสัตว์ทั้งหลาย”^{๓๓}

๓.๒.๔ ปฏิรูปเทสที่ปรากฏในคัมภีร์สุกขา

นัยอันมาในอรรถกถาเอกนิบาตอังคตตรนิกายพร้อมทั้งสุกขาว่า “พระพุทเจ้าพระปัจเจก พุทธเจ้าพระมหาสาวกมีพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้นพระพุทธูปปฏิฐากพระพุทธ ฆารดาพระพุทธบิดาและพระเจ้าจักรพรรดิยอมเกิดขึ้นในมัชฌิมาประเทศนั้นบรรดาสัตบุรุษมี พระพุทเจ้าเป็นต้นนั้นสัตว์ทั้งหลายรับโอวาทของพระเจ้าจักรพรรดิตั้งอยู่ในศีล๕ย่อมมีสวรรค์เป็น เบื้องหน้าตั้งอยู่ในโอวาทของพระพุทเจ้า และพระสาวกของพระพุทเจ้าย่อมมีพระนิพพานและสุคติ เป็นเบื้องหน้า เพราะฉะนั้นการอยู่ในปฏิรูปเทสนั้นเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งสมบัติเหล่านั้น”^{๓๔}

ลักษณะของถิ่นที่เหมาะสมหรือถิ่นทั่วไปจะอยู่ในบ้านเมืองหรือประเทศที่เป็นถิ่น เหมาะสมก็ตามแต่พื้นที่จะตั้งภูมิลำเนาอยู่ในบ้านเมืองหรือประเทศนั้นๆ อาจจะเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมก็มี ไม่เหมาะสมก็มีเราต้องเลือกตั้งภูมิลำเนาในพื้นที่อันเหมาะสมเมื่อเลือกได้แล้วต้องปรับปรุงตนให้คู่ควร แก่ถิ่นที่เหมาะสมซึ่งมีอยู่๒ประเภท

๑. ถิ่นที่เหมาะสมภายนอก หมายถึง เอาถิ่นที่มวลชนตั้งภูมิลำเนาเป็นที่อยู่อาศัยเมื่อผู้อยู่ ในถิ่นนั้นไม่นั่งนอนใจเร่งรัดพัฒนาชีวิตให้มีหลักฐานมั่นคงสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สิน และคุณความดีที่จะ เป็นมงคลคู่ควรแก่ถิ่นที่อยู่อาศัยถ้าผู้อยู่ชะล่าใจมัวแต่กระหม่อมอยู่ว่าตนได้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสมก็เป็น มงคลแล้วไม่เร่งรัดพัฒนาชีวิตให้เกิดคุณประโยชน์อะไรเลยดีแต่กินๆ นอนๆ เทียวๆ มีหน้าซำ ประพฤติเลวทรามแทนที่จะเป็นมงคล ก็กลับอับมงคลแก่ตัวเอง ถิ่นที่เหมาะสมจะช่วยผู้ชะล่าใจหาได้ ไม่เพราะถิ่นจะชื่อว่าดี อยู่ที่คนในถิ่นเป็นคนดี ถ้าคนในถิ่นเป็นคนเลวแล้วถิ่นนั้นก็ดีไม่ได้ กฎ ธรรมดามีว่าพื้นดินจะดีขึ้นอยู่ที่ต้องพื้นต้องไถ ต้องหว่าน ต้องปลูกพืชพันธุ์ต่างๆ แม้ตัวบุคคลก็เช่นกัน ต้องฝึกฝนอบรม ให้เกิดความมั่นคง ด้วยทรัพย์สินและคุณความดี มิใช่ว่าได้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสมแล้วก็ จะเป็นคนมั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้นทีเดียว เพราะคนจะดีอยู่ที่ประพฤติคุณความดีและดีจริงดียิ่งกว่าถ้อยคำ สรรเสริญกันว่าดี แม้คนจะชั่วก็อยู่ที่ประพฤติชั่ว และชั่วจริงยิ่งกว่าถ้อยคำดีกันว่าชั่วเสียอีก พึงทราบ ว่าคนดีมีภูมิธรรมสูง แล้วถึงจะอาศัยบ้านเล็กๆ อยู่ก็เป็นมงคลเพราะบ้านหลังเล็กนั้นได้สมญาว่าผู้ดี ชวนให้ผู้คนผ่านไปอุ่นใจดีกว่าคนชั่วใจต่ำ ประพฤติแต่สิ่งอับมงคลซึ่งอยู่ในบ้านใหญ่โตรโหฐานผู้คน

^{๓๒} พ.ศ. ๒๕/ข้อ๓๕๖

^{๓๓} คณะกรรมการแผนกตำรามหาวิทยาลัย มังคลาทิปนีแปลเล่ม ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า๑๒๘

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน. หน้า๑๔๔

ผ่านไปมาต่างก็ซุบซิบกันว่า บ้านคนชั่วอันคนดีนั้นแม้ถูกธรณีกลบแล้วแต่ธรณีก็ไม่อาจคลุมชื่อของคนดีไว้ได้ ต้องแยกช่องให้ชื่อเขากลับตลบขึ้นมา ส่งกลิ่นหอมหวานชวนชมอยู่ทุกเมื่อ

๒. ถิ่นที่เหมาะสมภายในหมายถึงสภาพมนุษย์ที่สมประกอบมีอวัยวะสมบูรณ์ทุกส่วน ทัศนภาพมนุษย์ที่สมประกอบนี้เองชื่อว่า ถิ่นที่เหมาะสมภายในและจัดเป็นมงคลอยู่ในตัวคนผู้ได้อัฏฐภาพมนุษย์ที่สมประกอบแล้วเร่งสร้างตนให้เป็นคนดี มีหลักฐานอันหนาแน่นปรากฏเห็นอยู่ในปัจจุบันดี คือเป็นคฤหบดีก็มีเป็นเศรษฐีก็มี เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตก็มีแม้จะเป็นเทวดาอินทร์พรหมเสวยทิพย์สมบัติหรือจะเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามีพระอนาคามีและพระอรหันต์เสวยโลกุตตรสมบัติก็ล้วนแต่อาศัยัฏฐภาพมนุษย์นี้ทั้งสิ้น

ดังนั้นเราทุกคนอบรมมงคลและทุกคนเกลียดอัปมงคล เมื่อได้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสมทั้งภายในและภายนอกแล้ว จึงควรประพฤติคุณธรรมคือทำดีพูดดีคิดดีให้คู่ควรแก่ถิ่นเหมาะสมอย่าประพฤติดบาปกรรม คือทำชั่วพูดชั่วคิดชั่วอันจะก่อให้เกิดอัปมงคลขึ้นในตน จงรีบแก้ปัญหาวีถีการละโทษและอบรมคุณความดีคือวิธีแก้ปัญหาวีถี ผู้ละโทษได้เท่าใดอบรมคุณความดีได้เท่านั้น ชื่อว่าแก้ปัญหาวีถี ตระลึกเสมอว่าการหยุดลมหายใจเป็นหลุมฝังศพของคนตายแต่กิริยาราวจางชั่วร้ายคือหลุมฝังศพของคนเป็นซึ่งเป็นสิ่งน่าเกลียดน่ากลัวยิ่งนักของคนทั้งหลายถิ่นที่เหมาะสมทั้งภายในและภายนอกนี้จะเจริญก้าวหน้าจะต้องพัฒนาหรือถ้าหลังย้อมอยู่ที่ตัวบุคคลเป็นสำคัญถ้าผู้อยู่เป็นคนดีและปรับปรุงที่อยู่ให้ดีเป็นที่ควรอยู่ก็เป็นมงคลแก่ผู้อยู่ถ้าผู้อยู่ไม่ปรับปรุงหรือไม่ดีก็เป็นอัปมงคลแก่ตัวเองถิ่นที่เหมาะสมนั้นมีลักษณะสมบูรณ์ ๕ ประการคือ

๑) ถิ่นที่เป็นศูนย์กลาง หมายถึง ถิ่นที่เป็นที่รวมระเบียบแบบแผนลัทธิประเพณี ศีลธรรมวัฒนธรรมและเป็นที่มารวมของประชาชนในถิ่นและต่างถิ่นจากทิศทั้ง ๔ เมื่อคนหมู่มากมารวมกันย่อมจะเกิดพฤติกรรมต่างๆเช่นแย่งอาหารการกินแย่งถิ่นที่อยู่แย่งคู่สวาทและแย่งอำนาจวาสนากันมีประสบการณ์สิ่งแวดล้อมทั้งดีและไม่ดีคนฉลาดมักกลืนตัวกลายเป็นคนชั่วแต่ทำชั่วต้องมีชีวิตอยู่ชั่วกินชั่ว

๒) ถิ่นที่มีการอาชีพสะดวก หมายถึง ถิ่นที่ทำเลท่ามาหาเลี้ยงชีพได้ง่ายช่วยให้ผู้อยู่คิดตั้งเนื้อตั้งตัวได้เองไม่มุ่งต่อการค้าจุนของคนอื่นถ้าเพียงแต่จะกินอาหารภายในห้องโถงแห่งหนึ่งนอนเองเร่งรัดก่อร่างสร้างตัวให้เป็นหลักแหล่งมีบ้านเรือนเป็นของตนเองมีที่ดินเป็นของตนเองสร้างอาชีพที่เป็นหลักทรัพย์เช่นมีเรือกสวนไร่นามันคงประกอบกิจการงานของตนตามลำพังตนให้เป็นขึ้นเป็นอันเป็นล้าเป็นสันเพื่อยังโภคทรัพย์ให้เกิดแก่ตนและประเทศชาติทำให้ตนและครอบครัวได้อยู่ดีกินดีมีหน้ามีตาเป็นเกียรติยศ

๓) ถิ่นที่มีการศึกษาสะดวก หมายถึง ถิ่นที่มีระบบการศึกษาเปิดโอกาสให้ผู้อยู่ศึกษาได้ง่ายที่จริงการศึกษาเป็นเครื่องส่งเสริมความเจริญของบุคคลและสังคมทำให้คนฉลาดรู้จักคิดหาเหตุผลนำให้เข้าใจซาบซึ้งในสิ่งต่างๆซึ่งอยู่รอบๆ ตัวและช่วยให้สามารถประกอบสรรพกิจได้ดีซึ่งจะบันดาลให้เกิดผลแก่ตนและชาติเร่งเร้าให้ผู้ศึกษาคิดชอบทำชอบเห็นใจหรือรู้ใจคนอื่นในทางชอบช่วยตัวเองช่วยผู้อื่นและเข้าร่วมมือกันกับผู้อื่นในทางชอบทำให้สถานะของตนและชาติมีสภาพดีขึ้นโปรดจำไว้

๔) ถิ่นที่มีศาสนาประกาศศีลธรรม หมายถึง ถิ่นที่ศาสนาสอนให้ละโทษสอนให้อบรมคุณงามความดีและสอนให้ชำระจิตให้บริสุทธิ์สะอาด อันเป็นหลักความประพฤติปฏิบัติชอบของมวลชน พึงทราบศาสนาเป็นมูลฐานแห่งการศึกษา ที่ชอบดูวิธีการสอนให้คนเฉลียวฉลาดรู้จักคิดชอบทำ ชอบพูด ชอบสอนวิธีคำนวณหัดให้คิดแม่นยำ สอนภาษาหัดให้พูดถูกต้องตามความเป็นจริง

สอนวิชาประวัติศาสตร์ หัดให้รู้มนุษยธรรม สอนวิชาภูมิศาสตร์หัดให้คิดกว้างขวางสอนวิชาฝีมือหัดให้
 พินิจพิเคราะห์ละเอียดถี่ถ้วนสอนวิชากีฬาหัดให้เล่นด้วยความเป็นธรรม ไม่เอาัดเอาเปรียบผู้อื่นล้วน
 แต่เกี่ยวศาสนาทั้งสิ้นเมื่อศาสนา คือการศึกษาที่ชอบแม้การศึกษาที่ชอบก็คือศาสนาจนแยกกันไม่
 ออกแล้วเราจะจำกัดใช้ศาสนาเฉพาะวันพระ ในโอกาสที่ต้องลำบากอยากเข็ญหรือในวัยชราที่ใกล้
 จะถึงความตายเท่านั้น ดูจะเป็นการไม่ชอบเลยและเราจะดูหมิ่นดูแคลนศาสนาหรือเยาะเย้ยผู้ปฏิบัติ
 ตามศาสนาก็จะเป็นความผิดอันจะโทษใครมิได้ ความจริงศาสนาเป็นสิ่งที่ต้องใช้อยู่ทุกวันเริ่มตั้งแต่รู้
 เดียงสาเข้าโรงเรียนไปจนตลอดชีวิต ถ้าขึ้นแยกออกจากการศึกษาแล้วก็จะเป็นผลร้ายต่อเยาวชน
 เพราะศาสนาเป็นการศึกษาที่ชอบความคิด ที่เกิดแต่การศึกษาที่ผิด ถ้าเราจะหลีกเลี่ยงความคิดที่ผิด
 แล้วก็ต้องฝึกฝนอบรมเยาวชนด้วย ศาสนาเสียแต่ต้นมือเพื่อปิดช่องมิให้ความคิดที่ผิดเกิดขึ้นได้

๕) ถิ่นที่ทรงศีลธรรมทรงวิทยาคุณมาก หมายถึง ถิ่นที่มีนักปฏิบัติทรงศีลทรงธรรม
 มากมีใจสูงใจเป็นระเบียบเรียบร้อย มุ่งให้เป็นคุณประโยชน์แก่ตนเองและเพื่อนมนุษย์มีการปฏิบัติตาม
 เหตุผลมีสติปัญญา ด้วยการทำพุดคิดมีศีลมีธรรมประจำใจ จนเป็นผู้คนอื่นคาดได้ว่าเขาจะบำเพ็ญ
 อะไรจะเว้นอะไร เป็นอย่างไรไม่ใช่กุศโลบายหรือเล่ห์กะเทห์ปราศจากลูกไม้ใช้สัจธรรมเป็นมรรคามี
 สัมมาอาชีวะเป็นอุดมคติซึ่งรักยิ่งกว่าชีวิตมีน้ำใจสุจริตแน่นเหนียวมั่นคงเคารพในผลประโยชน์ของคน
 อื่นเหมือนของตนทำดีเป็นกายสุจริตพุดดีเป็นวจีสุจริต คิดดีเป็นมโนสุจริตซึ่งตนและคนอื่นติเตียนไม่ได้
 แม้ผู้รู้ใครครวญแล้วก็สรรเสริญในถิ่นนั้น มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้ทรงวิทยาคุณมากและเป็นคนคงแก่
 เรียนรู้มากกว่าคนธรรมดาเชี่ยวชาญในภาษา ช่วยให้พุดได้ถูกต้องรู้คำนวณช่วยให้คิดได้เร็วรู้บทเรียน
 ด้วยของช่วยให้รักสิ่งธรรมชาติสามารถทำงานยากงานหนักงานใหญ่ปกครองตนเองได้ ดำรงชีพอยู่
 ด้วยการช่วยตนเองและช่วยผู้อื่นให้ดำรงชีพอยู่ด้วยการร่วมมือกันเป็นผู้คิดกว้างและชอบด้วยเหตุผล
 ถือการช่วยตัวเองเป็นบุญแจของชีวิตถือการร่วมมือกันเป็นแม่จักรของชีวิตเข้าร่วมกำลังในการงาน
 ของคนอื่นเหมือนแม่จักรของนาฬิกาช่วยจักรตัวอื่นให้เดินและเข็มเคลื่อนที่ให้รู้ชั่วโมงนาทีวินาทีและ
 แต่ละคนร่วมใจกันแนะนำพราสอนมวลชนให้รู้จักดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายถิ่นที่เหมาะสมบูรณ์ ๕
 ประการคือถิ่นที่เป็นศูนย์กลางถิ่นที่มีการอาชีพสะดวกถิ่นที่มีการศึกษาสะดวกถิ่นที่มีศาสนาประกาศ
 สัจธรรมและถิ่นที่มีคนทรงศีลทรงธรรมทรงคุณวิทยาคุณมาก ชื่อว่าถิ่นที่เหมาะสมพระพุทธรองค์ทรง
 เรียกการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนี้แหละว่า “เป็นมงคลยอดชีวิต” เพราะเป็นปัจจัยให้ผู้อยู่ได้ตั้งตนเป็น
 หลักฐานทั้งทางโลกและทางธรรม

ปฏิรูปเทศ เมื่อว่าด้วยความหมายแบบสากลนิยม คือประเทศที่น่าอยู่ซึ่งประเทศที่น่าอยู่
 ที่สุดอาจมีลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑. ประเทศแห่งความพอเพียงมีสัมมาชีพเต็มพื้นที่
๒. ประเทศแห่งความดีมีน้ำใจความปลอดภัยความยุติธรรม ธรรมาภิบาลสันติภาพ
๓. ประเทศแห่งความงามด้วยศิลปวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม
๔. ประเทศแห่งปัญญาด้วยการเป็นประเทศแห่งการเรียนรู้
๕. ประเทศแห่งสุขภาวะทั้งทางกายทางจิตทางสังคมและทางปัญญา^{๓๕}

^{๓๕} ประเวศวะสี, ปฏิรูปประเทศไทยปฏิรูประบบอุดมศึกษา, (กรุงเทพมหานคร :บ.ทีคิวพีจก, ๒๕๕๒),
 หน้า๑๕.

สรุปลักษณะของปฏิรูปเทศ คือ เป็นสถานที่ที่มีความเหมาะสมในการดำรงชีวิตอยู่ สามารถแสวงหาได้โดยง่ายโดยเอื้อประโยชน์สองประการ คือมีความเหมาะสมแก่การอยู่อาศัยมีความเหมาะสมต่อการประกอบอาชีพสามารถทำมาหาเลี้ยงชีวิตได้โดยง่ายหรือไม่ผิดเคืองจนเกินไปนัก สามารถประกอบกิจการงานต่างๆ ได้ดีเป็นสถานที่ที่อุดมไปด้วยผู้ทรงภูมิปัญญา ซึ่งเป็นบุคคลที่สามารถถ่ายทอดให้วิชาความรู้ทางด้านการประกอบกิจการงานด้านวิชาชีพและเป็นบุคคลที่สามารถให้ความรู้ในด้านคุณธรรม อีกทั้งเป็นสถานที่ที่มีคำสอนของพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ความสำคัญของการอยู่ในปฏิรูปเทศนั้นก็คือ จะเป็นเหตุให้ผู้อยู่ได้บำเพ็ญอนุตรียกิจ ๖ ประการอย่างไรก็ตามการอยู่ในปฏิรูปเทศแล้ว จะให้ได้รับผลสำเร็จนั้นจะต้องมีหลักธรรมที่สนับสนุนการอยู่ในปฏิรูปเทศ คือ หลักทฤษฎีธรรมมีกตสัจวัตตนิกรรม ๔ คือ อุภูฐานสัมปทา, อารักขสัมปทา, กัลยาณมิตตตาและสมชีวิตา ส่วนในมิติแห่งมงคลสูตรก็มีทั้งสองระดับคือระดับที่เป็นโลกียไปจนถึงระดับเป็นโลกุตระกล่าวคือเพื่อประโยชน์ของการดำเนินชีวิตในปัจจุบันประโยชน์สุขสามัญที่มองเห็นในชาตินี้ที่คนทั่วไปปรารถนามีทรัพย์สินเกียรติยศประโยชน์ของการดำเนินชีวิตในการเบี่ยงหน้า คือความเจริญงอกงามแห่งชีวิตจิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตใหญ่ขึ้นด้วยคุณธรรม ดำรงตนอยู่ในศีลธรรมเมื่อละโลกนี้ไปก็มีจิตใจผ่องใสสามารถครองสติได้ไม่หวั่นไหวหรือกลัวภัยแห่งโลกหน้าและประโยชน์สูงสุดในการดำเนินชีวิตอันเป็นจุดหมายสูงสุดตามหลักพระพุทธศาสนา สามารถทำจิตใจให้สะอาดบริสุทธิ์ดับกิเลสและกองทุกข์เรียกว่า นิพพานจากการศึกษานิยามความหมายตลอดจนความสำคัญของปฏิรูปเทศ

สามารถกล่าว โดยสรุปในเบื้องต้นนี้ได้ว่า ปฏิรูปเทศ คือ ถิ่นที่เหมาะสมสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ นัยคือปฏิรูปเทศสำหรับผู้มุ่งโลกียธรรม หมายถึง ผู้ครองเรือนชาวบ้านทั่วไปที่นับถือพระพุทธศาสนาผู้มุ่งหวังว่าจะทำอย่างไรให้ชีวิตมีความสุขในโลกนี้โดยอาศัยถิ่นที่เหมาะสมเป็นเครื่องช่วยสร้างความเจริญให้แก่ชีวิตในการแสวงหาความรู้ทั้งในด้านวิชาความรู้และด้านความสามารถในการประกอบอาชีพ และนัยทางโลกุตรธรรมนั้น หมายถึง บุคคลผู้มุ่งหวังที่จะสร้างความเจริญความเป็นมงคลของตน ด้วยการใช้ประโยชน์จากการที่ได้อยู่ในปฏิรูปเทศแสวงหาหนทางและวิธีการที่จะสามารถพัฒนาตนให้บรรลุสู่ความหลุดพ้น เพื่อให้แจ้งซึ่งพระนิพพานเมื่อได้ทราบถึงความหมายความสำคัญ และลักษณะของปฏิรูปเทศแล้วสิ่งที่ควรศึกษาต่อไปก็คือหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับปฏิรูปเทศโดยเมื่อกล่าวถึงเรื่องการพัฒนาปฏิรูปเทศแล้ว ในด้านร่างกายและจิตใจซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนสังคมและเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดผลของการพัฒนาอย่างแท้จริงโดยการให้ความสำคัญกับความสุขทางจิตใจอันเกิดจากความมีอิสรภาพที่พึ่งตนเองได้และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคม ซึ่งเป็นเครื่องชี้ให้เห็นระดับการพัฒนาประการหนึ่งหลักธรรมในพุทธศาสนาที่เป็นหลักการพัฒนาปฏิรูปเทศ ที่เป็นเครื่องพัฒนานำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุจลือนำรถไปสู่ที่หมาย คือ จักร ๔ ธรรม ๔ ข้อนี้อธิบายธรรมมีอุปการะมากเป็นเครื่องช่วยให้สามารถสร้างสมความดีอื่นๆ ทุกอย่างและช่วยให้ประสบความเจริญก้าวหน้าในชีวิตต่อไป

๓.๓ หลักปฏิรูปเทศวาสในอรรถกถาและคัมภีร์ต่าง ๆ

คัมภีร์อรรถกถา หมายถึง “เครื่องบอกความหมาย”, ถ้อยคำบอกแจ้งชี้แจงอรรถ, คำอธิบายอรรถ คือความหมายของพระบาลี อันได้แก่พุทธพจน์ รวมทั้งข้อความและเรื่องราว

เกี่ยวข้องกับแวดลอมที่รักษาสืบทอดมาในพระไตรปิฎก^{๓๖} คัมภีร์อรรถกถา ก็คือ คัมภีร์อธิบายความในพระไตรปิฎก

๓.๓.๑ หลักปฏิรูปเทสวาสนในอรรถกถามงคลสูตร

ปฏิรูปเทสวาสะ การอยู่ในถิ่นอันสมควร ถิ่นฐานอันเหมาะสมแก่ความเป็นไปของบุคคลที่ดี ของคนะที่ดี ชื่อว่าปฏิรูปเทสะ สำเร็จการอยู่ในปฏิรูปเทสนั้น เรียกว่า ปฏิรูปเทสวาสะ บุคคลที่ดีคนะที่ดี มีความเป็นไปอาศัยกิจการอย่างใดมาอยู่ในถิ่นอันสมควรแก่งกิจการอย่างนั้นแล้ว ย่อมอาจยังกิจการอย่างนั้นให้สำเร็จโดยสะดวก^{๓๗}

อรรถกถา ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ พรรณนาคาถาว่า ปฏิรูปเทสวาโส จ มีอธิบายไว้ในมงคลสูตร ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงโปรดตรัสบอกมงคลอันอุดมให้แก่เทวดาที่เข้าไปถามพระพุทธรองค์ด้วยคาถามีว่า ปฏิรูปเทสวาโส เป็นต้น เพราะเทวดาทั้งหลายนั้นนอยากฟัง จะกล่าวในคาถาแรกก่อน

อธิบายความ ในประเทศใดบริษัท ๔ ยังจาริกอยู่ ยังบำเพ็ญบุญกิริยาวัตรภูมิทานเป็นต้นอยู่นวงศ์ศตฤศาสน์ยังรุ่งเรืองอยู่ ประเทศนั้น ชื่อว่า ปฏิรูปเทส การอยู่อาศัยในปฏิรูปเทสนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแก่การทำบุญของสัตว์ทั้งหลาย ในข้อนี้มีชาวประมงที่เข้าไปยังเกาะสิงหล เป็นต้น อีกนัยหนึ่ง กล่าวคือ

๑) ประเทศที่ตรัสรู้พระโพธิญาณ (ที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า เรียกโพธิมณฑลสถาน)

๒) ประเทศที่ทรงประกาศพระธรรมจักร

๓) ประเทศคือโคนต้นมะม่วงของนายต้นตะที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ทำลายความเมาของพวกเดียรฉัตรทั้งปวง ท่ามกลางบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์

๔) ประเทศที่เสด็จลงจากเทวโลก

๕) ประเทศอื่นใดอันเป็นที่ประทับอยู่ของพระพุทธรเจ้ามีกรุงสาวัตถี กรุงราชคฤห์ เป็นต้น

ประเทศนั้น ชื่อว่า ปฏิรูปเทสการอยู่อาศัยในปฏิรูปเทสนั้น ตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแก่การได้อนุตรริยะ ๖ ของสัตว์^{๓๘} อีกนัยหนึ่ง กล่าวคือ

ทิศบูรพา ตั้งแต่ กังคคณิคมลงมาถึงมหาศาลา รอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท

ทิศอาคเนย์ ตั้งแต่ แม่น้ำสัลลวตีลงมา รอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท

ทิศทักษิณ ตั้งแต่ เขตกัณณิกนิคมลงมา รอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท

ทิศตะวันตก ก็ตั้งแต่ ภูณะตำบลบ้านพราหมณ์ลงมา รอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท

^{๓๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๕๐๗.

^{๓๗} สุขะว พลอยชุม, สารานุกรมพระพุทธศาสนาประมวลจากพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗๔.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๒.

ทิศอุดร ตั้งแต่ ภูเขาสุริยชะลงมา รอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท
นี้เป็นมัชฌิมประเทศ ยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ โดยรอบ ๙๐๐ โยชน์ มัชฌิมประเทศนี้ ชื่อ
ว่า ปฏีรูปเทศ^{๓๙}

อีกนัยหนึ่ง กล่าวคือ

๑) พระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย ผู้ครองอิสริยาธิปไตยแห่งทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ทวีป ทวีป
น้อย ๒,๐๐๐ ทวีป ย่อมเกิดในปฏีรูปเทศนั้น

๒) พระมหาสาวกทั้งหลาย มีพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เป็นต้น บำเพ็ญ
บารมีมาหนึ่งอสงไขยกับแสนกัป ก็เกิดในปฏีรูปเทศนั้น

๓) พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย บำเพ็ญบารมีมาสองอสงไขยกับแสนกัป ก็เกิดใน
ปฏีรูปเทศนั้น

๔) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย บำเพ็ญบารมีมาสองอสงไขยกับแสนกัปบ้าง แปร
อสงไขยกับแสนกัปบ้าง สิบหกอสงไขยกับแสนกัปบ้าง ก็เสด็จอุบัติในปฏีรูปเทศนั้น

๕) บรรดาท่านเหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายรับโอวาทของพระเจ้าจักรพรรดิตั้งอยู่ในศีล ๕
แล้วก็มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า ตั้งอยู่ในโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็เหมือนกัน ส่วนสัตว์ทั้งหลายตั้งอยู่ใน
โอวาทของพระพุทธเจ้า ของสาวกของพระพุทธเจ้า ย่อมมีสวรรค์เป็นเบื้องหน้ามีพระนิพพานเป็นเบื้องหน้า

เพราะฉะนั้น การอยู่ในปฏีรูปเทศนั้น จึงตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งสมบัติ
เหล่านั้น^{๔๐}

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคลแห่งคานาณีไว้ ๓ มงคล คือ การอยู่ในปฏีรูปเทศ ๑ ความ
เป็นผู้ทำบุญไว้ในก่อน ๑ และการตั้งตนไว้ชอบ ๑ ดังที่กล่าวมานี้

ในมงคลนี้ อธิบายขยายความเป็น ๓ นัยดังต่อไปนี้ ๑ ว่า ถิ่นที่มีบริษัท ๔ คือ ภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สัญจรไปมา มีการบำเพ็ญบุญดำเนินไปอยู่ และมีนวัจนคติศาสนา คือ
พระพุทธานุศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ จัดเป็นถิ่นที่เหมาะสมท่านเรียกการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนี้ว่าเป็น
มงคล เพราะเป็นถิ่นอันช่วยให้ผู้อยู่ได้บำเพ็ญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ^{๔๑} คือ

๑. บำเพ็ญทานการให้ปันสิ่งของแก่ผู้ควรให้ปัน สำเร็จเป็นบุญ หรือทำบุญด้วยการ
ให้ปันสิ่งของ เรียก ทานมัย^{๔๒}

๒. บำเพ็ญศีลรักษากายวาจา ให้ไม่ละเมิดข้อห้ามและทำตามข้ออนุญาต สำเร็จเป็น
บุญ หรือทำบุญด้วยการรักษาศีลประพฤติดี เรียก ศีลมัย

๓. รวมใจเข้าสู่ห้องสงบและหยั่งรู้เหตุผลของสิ่งทั้งปวงชัดแจ้ง สำเร็จเป็นบุญ หรือ
ทำบุญด้วยการเจริญภาวนา คือฝึกอบรมจิตใจเจริญปัญญา เรียก ภาวนามัย

^{๓๙} พ.อ. (ไทย) ๓๙/๑๘๒.

^{๔๐} พ.อ. (ไทย) ๓๙/๑๘๓.

^{๔๑} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “นวโกวาท”, (พระนคร : มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๖๐.

^{๔๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม”, พิมพ์ครั้งที่
๓๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๓.

๔. ประพฤติถ่อมตนต่อผู้ใหญ่หรือผู้เจริญโดยชาติวัยและคุณ สำเร็จเป็นบุญ หรือทำบุญด้วยการประพฤติถ่อมถ่อม เรียก อปายนัมมัย

๕. ตั้งใจช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบของกันและกัน สำเร็จเป็นบุญ หรือทำบุญด้วยการช่วยขวนขวายรับใช้ เรียก เวยยาวัจฉมัย

๖. ตั้งใจส่งส่วนบุญที่ตนบำเพ็ญแล้วให้ผู้อื่น สำเร็จเป็นบุญ หรือทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น เรียก ปัตติทานัมมัย

๗. พลอยยินดีในส่วนบุญที่ผู้อื่นบำเพ็ญแล้ว สำเร็จเป็นบุญ หรือทำบุญด้วยการยินดีในความดีของผู้อื่น เรียก ปัตตานโมทนามัย

๘. ตั้งใจฟังและจดจำคำสั่งสอนของบัณฑิต แล้วถือปฏิบัติ สำเร็จเป็นบุญ หรือทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้ เรียก ธรรมสวนัมมัย

๙. ตั้งใจชี้แจงคำสั่งสอนของบัณฑิตแก่คนอื่น สำเร็จเป็นบุญ หรือทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ เรียก ธรรมเทศนามัมมัย

๑๐. ควบคุมความเห็นให้เข้าตรงเป้าหมาย สำเร็จเป็นบุญ หรือทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรง เรียก ทิฏฐชุกัมมัตถัมมัยที่เหมาะสมนี้ ย่อมเป็นถิ่นอันนวยให้ผู้อยู่ได้บำเพ็ญกุศลกิจเหล่านี้ให้ดียิ่งขึ้นตามสติ กำลังของตน ดังนั้น ท่านจึงเรียกการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมว่าเป็นมงคล

นัยที่ ๒ ว่า สถานที่ตรัสรู้ สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา สถานที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ สถานที่เสด็จลงจากเทวโลก และสถานที่พระองค์ประทับอยู่ มีเมืองสาวัตถีและเมืองราชคฤห์เป็นตัวอย่าง จัดเป็นถิ่นที่เหมาะสม ท่านเรียกการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนี้ว่าเป็นมงคล เพราะเป็นถิ่นอันนวยให้ผู้อยู่ได้บำเพ็ญอนุตตรียกิจ ๖ ประการ^{๔๓} คือ

๑. ให้ผู้อยู่ได้เห็นพระพุทธรูป เห็นสาวกของพระองค์ หรือเห็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ และหยั่งเห็นคุณของผู้ทรงคุณ เรียกทสฺสนานุตตรียะ คือการเห็นชั้นเยี่ยม

๒. ให้ผู้อยู่ได้ฟังโอวาทของพระพุทธรูป และของสาวกของพระองค์ หรือได้ฟังคำสอนของนักปราชญ์ราชบัณฑิตอื่นอีก เรียกสวานานุตตรียะ คือ การฟังชั้นเยี่ยม

๓. ให้ผู้อยู่ได้ศรัทธาเชื่อในคุณของพระรัตนตรัย และเชื่อกรรมเชื่อผลของกรรม เชื่อว่าสัตว์บุคคลมีกรรมทั้งดีและชั่วที่ตนทำแล้วต้องเป็นของตน เรียกลาภานุตตรียะ คือการได้ชั้นเยี่ยม

๔. ให้ผู้อยู่ได้ศึกษาในศีลสมาธิปัญญา แล้วน้อมเข้ามาถือปฏิบัติ อบรมกายวาจาใจให้เป็นศีลฝึกฝนใจให้เป็นสมาธิ ควบคุมความเห็นให้สอดคล้องด้วยปัญญา เรียกสิกขานุตตรียะ คือ การศึกษาชั้นเยี่ยม

๕. ให้ผู้อยู่ได้ปรนนิบัติพระรัตนตรัย หรือผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ และผู้ทรงศีลทรงธรรมอื่นอีก เรียกปาริจริยานุตตรียะ คือการปรนนิบัติชั้นเยี่ยม

๖. ให้ผู้อยู่ได้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย และคุณของผู้ทรงคุณอื่นอีกเป็นอารมณ์ เรียก อนุสฺสทานุตตรียะ คือ การระลึกชั้นเยี่ยม

^{๔๓}วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, **ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญและสันติสุข ๑**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.dhammadownload.com/ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญและสันติสุข-๑> (เข้าถึงวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๘).

ดังนั้น ถิ่นที่เหมาะสมเช่นนี้ ย่อมเป็นถิ่นอันนวยให้ผู้อยู่ได้เห็นพระผู้บริสุทธิ์ ได้ฟังโอวาทของท่าน หรือของนักปราชญ์ราชบัณฑิตอื่นอีก ได้ศรัทธาอุปสาทะ ได้ศึกษาไตรสิกขา ได้ปรนนิบัติท่าน และได้รับรสถึงคุณของท่าน ซึ่งแต่ละอย่างเป็นสื่อให้นำให้ละโทษและบำเพ็ญคุณความดีอย่างนี้ ดังนั้น ท่านจึงเรียกการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนี้ว่าเป็นมงคล

นัยที่ ๓ ว่า มัชฌิมประเทศ ซึ่งเป็นที่อุบัติแห่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวกพุทธอุปัฏฐาก พระพุทธมารดา พระพุทธบิดา และพระเจ้าจักรพรรดิ จัดเป็นถิ่นที่เหมาะสมมวลชนอยู่ในถิ่นเช่นนี้มีโอกาสได้รับโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อตั้งอยู่ในศีล ๕ ก็มีสวรรค์เป็นเบื้องหน้า ถ้าผู้ได้รับโอวาทของพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวก ก็มีสวรรค์และนิพพานเป็นเบื้องหน้า ดังนั้น ท่านจึงเรียกการอยู่ในถิ่นเช่นนี้ว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ผู้อยู่ได้สวรรค์สมบัติและนิพพานสมบัติ

ดังนั้น เมื่อเปรียบต้นโพธิ์ต้นไทร หากปลูกไว้ในกระถางถึงจะไม่ตาย ก็ต้องกลายเป็นไม้แคระแกร็นแต่ถ้านำไปปลูกในที่ดินดี มีบริเวณกว้างขวาง น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ก็โตวันโตคืน กลายเป็นต้นไม้ใหญ่แผ่กิ่งก้านสาขาเต็มทีเช่นกัน คนเราหากตกอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เลวถึงจะมีความรู้ความสามารถ ก็ยากที่จะเอาดีได้แต่ถ้าอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมแล้วก็สามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าได้โดยง่ายดังหลักปฏิรูปเทสवासในอรรถกถา ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสเอาไว้ว่าเป็นมงคล

๓.๓.๒ หลักปฏิรูปเทสवासในอรรถกถาจกสูตร

อรรถกถา อังคุตตรนิกาย จตุกนิบาต ปฐมปณณาสก จักวรรคที่ ๔ จกสูตร ว่าด้วยจักร ๔ จกสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๔ ดังต่อไปนี้

ภิกษุทั้งหลาย จักร (คือธรรมคุณจักร) ๔ ประการนี้ เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ประกอบพร้อมแล้วได้จัก (ที่จะหมุนนำไปสู่ความเจริญ) ๔ ประการ เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้ประกอบพร้อมแล้ว ถึงความใหญ่ความไพบลยในโคกทรัพย์ทั้งหลายไม่นานเลย จักร ๔ ประการ คืออะไร คือ ปฏิรูปเทสवास(ความอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม) ๑ สปัริสุปัสสยะ (ความพึงพิงสัตบุรุษ) ๑ อตตสัมมาปณิธิ (ความตั้งตนไว้ชอบ) ๑ ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้มีคุณความดีอันได้ทำไว้ก่อน) ๑ นี่คือจักร ๔ ซึ่งเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้ประกอบพร้อมแล้วได้จักร ๔ ประการ เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้ประกอบพร้อมแล้วถึงความใหญ่ความไพบลยในโคกทรัพย์ทั้งหลายไม่นานเลยนรชนพึงอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม พึงทำอารยชนให้เป็นมิตร ถึงพร้อมด้วยความตั้งตนไว้ชอบ มีความดีอันได้ทำไว้ก่อน ข้าวเปลือก ทรัพย์ ยศ เกียรติ และความสุข ย่อมพรั่งพรมาสู่รชนผู้นั้น^{๔๔}

จักรวรรคพรรณนาที่ ๔ อรรถกถาจกสูตร พึงทราบวินิจฉัยในจกสูตรที่ ๑ แห่งวรรคที่ ๔ มีดังต่อไปนี้

บทว่า จกฺกานิ คือ สมบัติบทว่า จตุจกฺกัณฺตติ ความว่า จักรคือสมบัติ ๔ ย่อมหมุนสืบต่อกันไป บริษัท ๔ ย่อมปรากฏพร้อมในถิ่นใด ความอยู่ในถิ่นอันสมควรเห็นปานนั้น ชื่อว่า ปฏิรูปเทสวาส ความอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ความพึงพิงคบหาสัตบุรุษมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ชื่อว่า สปัริสุปัสสยะ ความพึงพิงสัตบุรุษ การตั้งตนไว้ชอบ คือ ถ้าเป็นคนประกอบด้วยความไม่มีสัทธาเป็นต้นมาก่อน การละความไม่มีสัทธาเหล่านั้นเสียแล้วตั้งอยู่ในสัทธาเป็นต้น ชื่อว่า อตตสัมมาปณิธิ ความตั้งตนไว้ชอบ

^{๔๔} ๐.จตุก.อ. (ไทย) ๓๕/๑๑๕.

ความเป็นผู้มีกุศลอันสั่งสมไว้ในกาลก่อน ชื่อว่า ปุพเพ จ กตปุญญตา ความเป็นผู้ทำบุญมาก่อน ชื่อนี้แหละถือเอาเป็นประมาณในจักร ๔ นี้ เพราะว่า กุศลกรรมเท่านั้นอันคนใดทำด้วยจิตที่สัมปยุตด้วยญาณอันใด กุศลจิตนั้น ย่อมนำคนนั้นเข้าไปอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ให้เขาคบหาสัตบุรุษ ก็บุคคลนั้น ชื่อว่า ตั้งตนไว้ชอบด้วยอาการอย่างนี้

บทว่า ปุญญกโต แปลว่า ได้ทำบุญไว้แล้ว

บทว่า สุขญเจตอริยตตติ ความว่า และความสุข ย่อมพรังพรุ คือ แผ่ลงมาถึงบุคคลนั้น ดังนี้^{๔๕}

อธิบายขยายความธรรม ๔ ประการ เหล่านี้ คือ ปฏิรูปเทสวาสะ พึงอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ๑ สัมปยุตตสละ การคบสัตบุรุษ ๑ อัตตสัมมาปณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ ๑ ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้มีบุญอันได้กระทำไว้แล้วในปางก่อน ๑ อันเป็นข้อปฏิบัติให้ผู้ประพฤติปฏิบัติตามได้ถึงซึ่งความสำเร็จในชีวิตที่ทุกคนปรารถนา คือ ถึงความเป็นใหญ่ ความไพบูรณ์มั่งคั่งในโภคทรัพย์ ชื่อเสียงเกียรติยศ และความสันติสุข เป็นข้อ ๆ ไป และในบางกรณีก็อาจจะอธิบายสัมพันธ์ถึงข้ออื่นที่เกี่ยวข้องเนื่องถึงกันบ้างดังนี้ ลักษณะของถิ่นที่เหมาะสม คือ ที่สมควรอยู่อาศัย ประกอบสัมมาอาชีพ ดำเนินชีวิตตนไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุข ตามที่ปรากฏในคัมภีร์และคำอธิบายของบูรพาจารย์ ที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ พอจะสรุปความได้ว่า

ถิ่นที่เหมาะสมภายนอก หมายถึง ประเทศหรือท้องถิ่นที่อยู่อาศัยและทำเลที่ทำมาหาเลี้ยงชีพ ของผู้คนที่อยู่ร่วมกันในสังคม นับตั้งแต่สังคมย่อยภายในครอบครัว ถึงสังคมใหญ่ ได้แก่ สถานศึกษาเล่าเรียน สำนักศาสนา สำนักงาน ภูมิสำเนาถิ่นที่อยู่ และทำเลที่ทำมาหาเลี้ยงชีพ นับตั้งแต่หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ถึงสังคมประเทศชาติ และแม้สังคมชาวโลก โดยส่วนรวมที่เหมาะสมแก่การอยู่อาศัย เหมาะแก่การประกอบสัมมาอาชีพ หรือกล่าวโดยส่วนรวมว่า เหมาะแก่การดำเนินชีวิตโดยชอบ ให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองด้วยโภคทรัพย์ ถึงความเป็นใหญ่ มีเกียรติยศชื่อเสียง และให้ถึงความสันติสุขในชีวิตได้ นี่ประการ ๑

ถิ่นที่เหมาะสมภายใน หมายถึง อรรถภาพร่างกายที่มีสุขภาพอนามัยดี มีวิชาความรู้มีสติปัญญาสามารถ มีวิสัยทัศน์กว้างไกล และมีคุณธรรมคือเป็นผู้มีศีลมีธรรม มีความเห็นที่ถูกต้องที่สามารถจะประกอบสัมมาอาชีพและดำเนินชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุขได้ นี่อีกประการ

ผู้ใดมีคุณธรรม หรือได้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสมทั้ง ๒ ประการนี้ คือ ทั้งถิ่นที่ภายนอก ก็เหมาะที่จะเป็นที่อยู่อาศัยและที่ทำมาหากิน และทั้งถิ่นที่ภายใน ก็เหมาะ คือ มีสุขภาพกายที่ดี มีสุขภาพจิตที่ดี มีวิชาความรู้ มีสติปัญญาสามารถ และมีคุณธรรม ย่อมมีโอกาสดำเนินชีวิตโดยชอบ ให้ถึงความเจริญด้วยโภคทรัพย์ ถึงความเป็นใหญ่ มีเกียรติยศชื่อเสียง และให้ถึงความสันติสุข คือ มีความสุขด้วยความสงบได้เป็นอย่างดี

ถิ่นที่เหมาะสมทั้ง ๒ ประการนี้ ถ้าเป็นถิ่นที่เหมาะสมแต่เพียงอย่างใดอย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งไม่เหมาะสม โอกาสที่จะดำเนินชีวิตไปให้ถึงความเจริญรุ่งเรือง และสันติสุขได้ดี ก็ต้องลดลงตามส่วน

^{๔๕} ๐. จ. ต. ก. อ. (ไทย) ๓๕/๑๑๖.

ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปทั่วไป สัตว์โลกทั้งหลายแม้สัตว์เดรัจฉานต่างก็ปรารถนาจะอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีใครปรารถนาจะอยู่ในถิ่นที่ไม่เหมาะสมเลย แต่โอกาสที่สัตว์โลกจะสามารถเลือกถิ่นที่อยู่อาศัยและทำเลที่ทำมาหาเลี้ยงชีพที่เหมาะสมมีน้อย เหตุนั้น สัตว์โลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ ผู้มีสติปัญญา มีวิชาความรู้ ความสามารถ จึงหาวิธีปรับปรุงแก้ไขถิ่นที่อยู่ที่ทำมาหาเลี้ยงชีพของตนและหมู่คณะของตน ให้เหมาะสมดีขึ้น เพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น อย่างเช่น บางประเทศก็ได้ปรับปรุงพื้นที่ดิน ที่เป็นทะเลทรายและภูเขาอันแห้งแล้งในประเทศของตน ที่ไม่เหมาะแก่การเกษตรเลย ให้กลายเป็นพื้นที่ดินที่เหมาะสมแก่การเกษตร สามารถเพาะปลูกพืชพันธุ์ธัญญาหาร ได้ผลผลิตทางการเกษตรมาเลี้ยงประชาชนในประเทศของตนได้เป็นอย่างดีก็มี ดังนี้

ผู้วิจัยจะได้ยกตัวอย่างบุคคลที่อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม เพื่ออธิบายขยายความและเป็นเครื่องชี้แนะให้เข้าใจชัดยิ่งขึ้นถึงหลักปฏิรูปเทศวาสะ ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือนางวิสาขา พยายามปรับบรรยากาศในบ้านของบิดาสามีให้เป็นปฏิรูปเทศ ถึงตอนที่ท่านมีนครเศรษฐีโมโหโกรธนางวิสาขาที่กล่าวหาว่าตัวท่านกินของเก่า อีกทั้งไม่พอใจในหลาย ๆ เรื่อง ซึ่งแท้จริงเกิดจากความไม่เข้าใจของท่านเศรษฐี จึงทำให้ท่านวินิจฉัยผิด โดยสั่งให้คนในบ้านช่วยกันขับไล่ลูกสะใภ้ออกจากบ้าน

ฝ่ายมหาอุบาสิกาวิสาขาได้เรียกภุมมพิทั้ง ๘ มาช่วยไต่สวนว่าตนมีความผิดจริงหรือไม่ เมื่อภุมมพิทั้ง ๘ ซึ่งทำหน้าที่เหมือนทนาย ไต่ถามถึงคำกล่าวของนางที่ว่ากินของเก่านั้น หมายถึงอะไร นางวิสาขาได้กล่าวแก้ว่า “เมื่อมีพระเถระรูปหนึ่งบิณฑบาตเดินผ่านหน้าบ้าน ขณะท่านเศรษฐีกำลังบริโภคมธุปายาส ท่านทำเป็นไม่สนใจพระเถระ ฉะนั้น นางจึงพูดให้บิดาได้สติ โดยกล่าวต่อพระเถระว่า ไปข้างหน้าก่อนเถิดเจ้าข้า บิดาสามีของดิฉันไม่ทำบุญในอัฐภาพนี้ เพราะกำลังกินของเก่าอยู่ ดังนั้น เหตุที่ว่ากินของเก่า จึงหมายถึงสมบัติต่าง ๆ ที่ท่านเศรษฐีได้มานี้ เกิดจากผลบุญในอดีต”^{๔๖}

เมื่อภุมมพิทั้ง ๘ พิจารณาดูแล้ว เห็นว่านางวิสาขาพูดความจริง จึงถือว่านางไม่ได้มีความผิดในข้อหานี้ เศรษฐีก็ได้ยกประเด็นอื่นขึ้นมากล่าวหาว่า นางได้แอบไปเที่ยวในเวลากลางคืน แสดงว่านางนอกใจสามี นางวิสซาก็ได้กล่าวแก้ในประเด็นนี้ว่า นางไม่เคยไปไหนตอนกลางคืนเลย ยกเว้นคืนหนึ่งที่แม่มีอัสตรกำลังจะตก ลูกนางเห็นว่าไม่มีใครเอาใจใส่ จึงชวนคนรับใช้ในบ้านออกไปในยามดึกเพื่อส่งเคราะห์ลูกมา ภุมมพิทั้ง ๘ ได้สืบพยานทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยเห็นว่านางวิสาขาพูดเรื่องจริง คำฟ้องของท่านเศรษฐีจึงเป็นอันตกไปอีกประเด็นหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม ท่านเศรษฐียังไม่ยอมจำนนเพียงแค่นั้น ได้กล่าวหาอีกว่า ก่อนที่นางวิสาขาจะเดินทางออกจากบ้านมาเป็นสะใภ้ของตนที่นี่ ท่านธัญชัยเศรษฐีได้ให้โอวาท ๑๐ ข้อ แก่ลูกสาวสองต่อสองว่า ไฟในไม่ควรนำออก เป็นต้น^{๔๗} ตนกลับเห็นว่า ถ้าหากไม่ยอมให้ไฟในบ้านแก่คนผู้ที่มาขอ มัวแต่หวงแหนเอาไว้ ต่อไปก็จะมีใครเป็นมิตรด้วย การที่ธัญชัยเศรษฐีสอนนาง ให้ตระหนักรู้เช่นนี้ เป็นสิ่งที่ไม่สมควร

อันที่จริงเป็นการคิดคนละอย่าง เป็นการมองต่างมุม คือ พูดในความหมายอีกอย่างหนึ่ง แต่เรากลับคิดไปอีกอย่างหนึ่ง จึงทำให้เกิดเป็นปัญหาค้างคาใจ

^{๔๖} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๙๒-๙๓.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๘๙.

๑. ไฟในอย่านำออก หมายถึง ไม่ควรนำเรื่องราวปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในครอบครัวไปเปิดเผยแก่คนภายนอก เพราะจะทำให้เขาถูกเหยียดหยาม เมื่อมีปัญหาให้หาทางแก้ไขเป็นการภายใน ไม่เกี่ยวกับเรื่องการขอไฟที่พ่อสามีกล่าวถึงแต่อย่างใด

๒. ไฟนอกอย่านำเข้า หมายถึง ไม่นำเรื่องราวปัญหาต่าง ๆ ภายนอกที่ร้อนใจเข้ามาในบ้าน

๓. พึงให้แก่ผู้ให้ หมายถึง ผู้ใดที่เราให้ความช่วยเหลือ ให้หยิบบัณฑิตของแล้ว เมื่อถึงกำหนดก็นำมาส่งคืนตามเวลา ครั้นถึงคราวที่เรามีความจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือบ้าง ถ้าไม่เกินความสามารถของเขา เขาก็ยินดีช่วยเหลืออย่างเต็มที่ บุคคลเช่นนี้ ภายหลังมาขอความช่วยเหลือ เราก็ให้ความช่วยเหลืออีก

๔. ไม่ให้แก่ผู้ที่ไม่ให้ หมายถึง ผู้ใดที่เราให้ความช่วยเหลือ ให้หยิบบัณฑิตของแล้วไม่ส่งคืนตามกำหนดเวลา ครั้นเรามีเรื่องขอความช่วยเหลือบ้าง แม้ไม่เกินความสามารถของเขา และเป็นเรื่องถูกต้องธรรมเขาก็ไม่ยอมช่วยเหลือเรา เป็นคนเห็นแก่ตัว คนเช่นนี้ ภายหลังถ้ามาขอความช่วยเหลือจากเราอีก ก็อย่าช่วย ต้องมีอุเบกขาบ้าง

๕. ให้ไม่ให้แก่ผู้ให้ หมายถึง ถ้าญาติพี่น้องเราที่ตระกำลำบากมาขอความช่วยเหลือ แม้บางครั้งไม่เคยสงเคราะห์เรา ภายหลังเขามาขอความช่วยเหลือ ก็ให้ช่วยเหลือกันไป เพราะถึงอย่างไรก็ยังเป็นญาติพี่น้องกัน

๖. กินให้เป็นสุข หมายถึง ให้จัดการเรื่องอาหารการกินในครอบครัวให้ดี ประณีตดี พ่อแม่ของสามีในเรื่องอาหาร อย่าให้ขาดตกบกพร่อง ไม่เห็นแก่กิน อีกทั้งไม่ควรกินก่อนพ่อแม่ของสามี

๗. นั่งให้เป็นสุข หมายถึง รู้จักที่สูงที่ต่ำ ไม่นั่งสูงกว่าพ่อแม่ของสามี ไม่เป็นคนแข็งกระด้าง มักใหญ่ใฝ่สูง แต่ให้ใฝ่ดี คือมีสัมมาคารวะ ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ผู้ใหญ่เห็นมารยาททั้งดงามก็จะเกิดความเอ็นดู

๘. นอนให้เป็นสุข หมายถึง ดูแลเรื่องที่หลับที่นอนให้ดี ยึดหลักตื่นก่อนนอนที่หลับ ไม่เป็นคนเกียจคร้าน เอาแต่เที่ยวสนุกสนานเฮฮาเหมือนหนุ่มสาวทั่วไป ก่อนนอนควรจัดการธุระกิจการงานให้เรียบร้อยก่อน

๙. บูชาไฟ หมายถึง ยามพ่อแม่ของสามีหรือสามีกำลังโกรธ เปรียบเสมือนไฟกำลังลุกไหม้เราจะถูกดุด่าก็ให้นิ่ง อย่าไปต่อล้อต่อเถียงด้วย เพราะเรื่องราวอาจจะยิ่งลุกลามใหญ่โต ไม่มีประโยชน์ ให้อยู่หาโอกาส เมื่อท่านหายโกรธ จึงชี้แจงเหตุผลให้ฟังอย่างนุ่มนวลจะดีกว่า

๑๐. บูชาเทวดา หมายถึง ให้เคารพสามี หรือพ่อแม่ของสามีเสมือนเทวดาอย่าประพฤตินอกใจ หรือประพฤตินอกกลุ่มนอกทาง เพราะเมื่อเราทำผิด หากท่านรู้ก็จะถูกตำหนิหรือขับไล่ออกจากบ้านได้ และเมื่อพ่อแม่ของสามีหรือสามีทำความดี ให้มีมุทิตาจิต ส่งเสริมสนับสนุนพูดให้กำลังใจเพื่อให้ทำความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

เมื่อมหาอุบาสกวิสาขาได้แก้อีกกล่าวหาทุกข้อ ที่มีควรเศรษฐกิจกล่าวต่อ โดยมีภุมมพิทักษ์ เป็นผู้วินิจฉัย ในที่สุด ท่านมีควรเศรษฐกิจยอมรับว่า นางวิสาขาเป็นผู้มีความบริสุทธิ์ไร้มลทิน แม้นางวิสาขาจะชนะคดี แต่นางก็ไม่ปรารถนาจะอยู่กับพ่อสามี เพราะคิดว่า ถึงอยู่ต่อไปก็คงไม่มีความสุข

เพราะนางจะไม่ได้สั่งสมบุญเลย จึงชักชวนเหล่าข้าทาสบริวารให้เก็บสัมภาระสิ่งของทั้งหมด เพื่อเดินทางกลับบ้าน

มิกวรเศรษฐีเห็นว่า ลูกสะใภ้ แสนดีจะจากไปจริง ๆ รู้สึกตกใจมาก จึงกล่าวขอโทษและขอร้องให้นางอยู่ต่อไป และไม่ว่านางอยากทำอะไร ตนจะไม่ขัดใจอีกแล้ว

นางวิสาखाเห็นโอกาสดี จึงกล่าวว่า “ดิฉันไม่ถือโทษโกรธเคืองคุณพ่อหรอก แต่ดิฉันเป็นผู้มีความเลื่อมใสไม่คลอนแคลน ในพระรัตนตรัย หากอยู่ที่นี้แล้ว ไม่ได้ถวายทานแด่ภิกษุสงฆ์ ผู้เป็นนีนานาบุญอันเลิศ ดิฉันก็คงอยู่ต่อไปไม่ได้ แต่หากท่านอนุญาตให้ถวายทานตามใจชอบ ดิฉันจึงจะอยู่ที่นี้ต่อไป แต่ถ้าไม่อนุญาต ดิฉันก็ขออำลาพวกท่านในบัดนี้แหละ”^{๔๘}

แม้ท่านเศรษฐีไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา แต่เมื่อลูกสะใภ้เสนอเงื่อนไขเช่นนี้ จึงต้องยอมจำนน เพราะว่าคนดีอย่างนางวิสาखाผู้สมบูรณ์พร้อมทั้งสติปัญญาและมารยาทจากไป ตนก็คงมองหน้าใครไม่ได้ และคงได้รับคำติเตียนจากผู้คนมากมาย จึงเอาใจลูกสะใภ้ว่า “ขอให้ลูกจงบำรุงเหล่าสมณะตามชอบใจเถิด”^{๔๙}

เมื่อได้รับอนุญาตเช่นนั้น รุ่งขึ้นนางวิสาखाจึงได้นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขมาฉันภัตตาหารที่บ้าน เมื่อพวกชีเปลือยรู้ว่า พระบรมศาสดาเสด็จมาฉันภัตตาหารที่บ้านของมิกวรเศรษฐี จึงพากันแอบเข้าไปนั่งในบ้านของเศรษฐีด้วย

นางวิสาखाได้ส่งข่าวไปบอกบิดาของสามีว่า “ภัตตาหารและเครื่องสักการะทุกอย่างจัดไว้แล้ว ขอท่านบิดาโปรดมาบำรุงพระภิกษุสงฆ์เถิด”^{๕๐} แต่เนื่องจากเศรษฐียังไม่มีศรัทธา จึงปฏิเสธว่า กำลังติดธุระอยู่ให้ลูกสะใภ้เลี้ยงดูพระภิกษุสงฆ์ไปก่อน หลังจากเลี้ยงพระแล้ว นางได้ส่งข่าวไปบอกให้ท่านเศรษฐีมาฟังธรรมจากพระบรมศาสดา

ท่านเศรษฐีเกรงใจลูกสะใภ้มาก จึงคิดว่า ถ้าไม่ไปตามคำเชื้อเชิญบ้าง คงเป็นการไม่สมควรอย่างยิ่ง จึงตัดสินใจไปฟังธรรม ถึงกระนั้นนักบวชชีเปลือยก็ยังแนะนำอีกว่า “จะไปที่ไหนละ แต่อย่าไปนั่งตรงหน้าพระพุทธเจ้า ให้นั่งอยู่นอกมาน”^{๕๑} มิกวรเศรษฐีจึงไปนั่งนอกมานตามคำแนะนำดังกล่าว

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ไม่ว่าจะนั่งนอกมานหรือนอกฝาบ้านก็ตาม นอกแผ่นดินหรือนอกจักรวาลก็ตาม เราตถาคตสามารถทำให้ได้ยินเสียงของเราได้ จากนั้นพระพุทธองค์ จึงตรัสธรรมิกกา ประหนึ่งว่าจับลำต้นมะม่วงเขย่าให้ผลหล่น

โดยปกติเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม แม้คนฟังยืนอยู่ข้างหน้า ข้างหลังหรืออยู่เลยไปร้อยจักรวาล พันจักรวาลก็ตาม อยู่ในรูปภพหรืออรูปภพก็ตาม ต่างพากันกล่าวว่า “พระศาสดาทอดพระเนตรดูเราคนเดียว ทรงแสดงธรรมโปรดเราคนเดียว”^{๕๒} นี่คือการอานุภาพแห่ง องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเรา

พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดท่านเศรษฐี เมื่อจบพระธรรมเทศนา เศรษฐีได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล ท่านยกม่านขึ้นและรีบคลานเข้าไปถวายบังคมแทบพระบาทของพระศาสดา จากนั้นก็

^{๔๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๔๘.

^{๔๙} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๔๘.

^{๕๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๔๘.

^{๕๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๔๙.

^{๕๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๔๙.

ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และสถาปนานางวิสาขผู้เป็นศรีสละไว้ไว้ในตำแหน่งมารดาของตน นางจึงมีอีกชื่อว่า วิสาขามิควรรมาดา

ตั้งแต่นั้นมา ประตูป้านของท่านมิควรรเศรษฐี ก็เปิดไว้เพื่อต้อนรับภิกษุสงฆ์จากทั่วทิศ ทำให้ท่านเศรษฐีได้ส่งสมบุญทุกวัน ไม่เคยขาดเลยแม้แต่วันเดียว โดยเฉพาะมหาอุบาสิกาวีสาขา ได้สร้างมหาทานที่พิเศษ ๆ เช่น นางได้ขายเครื่องประดับซื้องมหาลาปสาธน์มูลค่าถึง ๙ โกฏิ ซึ่งเป็นของรักของหวง เพื่อนำทรัพย์นั้นมาสร้างพระคันธกุฏีอันเป็นที่ประทับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสร้างวัดบุพพารามเพื่อเป็นที่พักของภิกษุสงฆ์หลายพันรูป เป็นต้น

เมื่อบ้านของท่านเศรษฐีเป็นปฏิรูปเทศด้วยฝีมือของ มหาอุบาสิกาวีสาขาแล้ว ทุกคนในบ้านต่างมีใจเปี่ยมไปด้วยความสุข ชีวิตที่เคยมืดก็กลับสว่างไสวด้วยแสงแห่งธรรม บ้านก็กลายเป็นสถานที่สร้างบุญบารมี ภายในบ้านจะมีการจัดสังฆทาน ไว้พร้อมสรรพ เหมือนบ้านของท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐี คือ ทุกเช้ามีการถวายภัตตาหารที่บ้าน หลังเพลมีการน่ายารักษาโรค และน้ำปานะชนิดต่าง ๆ ไปถวายพระสงฆ์ที่วัด มีการฟังธรรมทุกวัน ความดีงามที่นางวิสาขทำได้ทำไว้ ประกอบกับแรงอธิษฐานที่ตั้งไว้ดีแล้วในอดีต ทำให้พระบรมศาสดาทรงสถาปนานางไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นเลิศกว่าพวอุบาสิกาผู้ถวายทาน คือ เป็นยอดอุปัฏฐากฝ่ายหญิงนั่นเอง

เมื่อเราทราบลักษณะของถิ่นที่เหมาะสมในคัมภีร์ดังกล่าวแล้ว ควรหาความเข้าใจในลักษณะของถิ่นที่เหมาะสมนอกนั้นต่อไป ข้าพเจ้าได้พูดแล้วว่า เทศะนั้นหมายถึงถิ่นทั่วไป จะอยู่ในบ้านในเมืองหรือในประเทศที่เป็นถิ่นเหมาะสมแล้วก็ตาม แต่พื้นที่จะตั้งภูมิลำเนาอยู่ในบ้านเมืองหรือประเทศนั้น ๆ อาจเป็นพื้นที่ เหมาะสมก็มี ไม่เหมาะสมก็มี เราต้องเลือกตั้งภูมิลำเนาในพื้นที่อันเหมาะสม เมื่อเลือกได้แล้ว ต้องปรับปรุงตนให้คู่ควรแก่ถิ่นที่เหมาะสม ซึ่งมีอยู่ ๒ ประเภท^{๕๓} คือ

๑. ถิ่นที่เหมาะสมภายนอก หมายถึงถิ่นที่มวลชนตั้งภูมิลำเนาเป็นที่อยู่อาศัย เมื่อผู้อยู่ในถิ่นนั้นไม่พึงพอใจ เร่งรัดพัฒนาชีวิตให้มีหลักฐานมั่นคง สมบูรณ์ด้วยทรัพย์สินและคุณความดี ก็จะเป็นมงคลคู่ควรแก่ถิ่นที่อยู่อาศัย ถ้าผู้อยู่ชะล่าใจมัวแต่กระหยิ่มอยู่ว่า ตนได้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสมก็เป็นมงคลแล้ว ไม่เร่งรัดพัฒนาชีวิตให้เกิดคุณประโยชน์อะไรเลย ดีแต่กิน ๆ นอน ๆ เทียว ๆ เตรี ๆ มีหน้าซ้ำประพตืเลวทราม แทนที่จะเป็นมงคล ก็กลับเกิดอัปมงคลแก่ตัวเอง ถิ่นที่เหมาะสมจะช่วยผู้ชะล่าใจหาได้ไม่ เพราะถิ่นจะชื่อว่าดี อยู่ที่คนในถิ่นเป็นคนดี ถ้าคนในถิ่นเป็นคนเลวแล้ว ถิ่นนั้นก็ดีไม่ได้

กฎธรรมดามีว่า พื้นดินจะดีขึ้นอยู่ที่ต้องพื้นต้องไถต้องหว่านต้องปลูกพืชพันธุ์ต่าง ๆ แม้ตัวบุคคลก็เช่นกัน ต้องฝึกฝนอบรมให้เกิดความมั่งคั่งด้วยทรัพย์สินและคุณความดี มิใช่ว่าได้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสมแล้วก็เป็นคนมั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้นทีเดียว เพราะคนจะดีอยู่ที่ประพฤติคุณความดี และดีจริงดียิ่งกว่าถ้อยคำสรรเสริญกันวาทดี แม้คนจะชั่วก็อยู่ที่ประพฤติชั่ว และชั่วจริง ชั่วยิ่งกว่าถ้อยคำดีกันวาทชั่วเสียอีก พึงทราบว่ คนดีมีภูมิธรรมสูงแล้ว ถึงจะอาศัยบ้านเล็ก ๆ อยู่ก็เป็นมงคล เพราะบ้านหลังเล็กนั้นได้สมญาว่าบ้านผู้ดี ชวนให้ผู้คนผ่านไปอุ่นใจ ดีกว่าคนชั่วใจดำประพตืแต่สิ่งอัปมงคล ซึ่งด้อมอยู่ในบ้านใหญ่โตรโหฐาน ผู้คนผ่านไปมาต่างก็ขี้ออกกันว่าบ้านคนชั่ว อันคนดินนั้นแม้ถูกธรณีกลบแล้ว แต่ธรณีก็น่าอาชวลุมชื่อของคนดีไว้ได้ ต้องแยกช่องให้ชื่อเขากลับตลบขึ้นมา ส่งกลิ่นหอมหวานชวนชมอยู่ทุกเมื่อ

^{๕๓} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๙๙.

๒. ถิ่นที่เหมาะสมภายใน หมายถึงเอาอรรถาพมณูษย์ที่สมประกอบ มีอวัยวะสมบูรณ์ทุกส่วน อรรถาพมณูษย์ที่สมประกอบนี้เอง ชื่อว่าถิ่นที่เหมาะสมภายใน และจัดเป็นมงคลอยู่ในตัว คนผู้ได้อรรถาพมณูษย์ที่สมประกอบแล้ว เร่งสร้างตนให้เป็นคนดีมีหลักฐานอันหนาแน่น ดังปรากฏเห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ คือ เป็นคฤหบดีก็มี เป็นเศรษฐีก็มี เป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตก็มี แม้จะเป็นเทวดาอินทร์พรหมเสวยทิพย์สมบัติ หรือจะเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์เสวยโลกุตระสมบัติ ก็ล้วนแต่อาศัยอรรถาพมณูษย์นี้ทั้งสิ้น คู่อีกที คุณคนเลวเมื่อได้อรรถาพมณูษย์สมประกอบแล้ว แม้คุณความดีขึ้นโลกียะและโลกุตระ ก็คู่ควรแก่อรรถาพมณูษย์ทุกประการ แต่เขาไม่สำนึกในคุณความดีใด ๆ^{๕๔}

ที่จริงคนดีเขาสร้างโบสถ์บ้าง สร้างโรงงานบ้าง สร้างคลังสินค้าบ้าง แต่คนเลวมุ่งอาศัยอรรถาพมณูษย์ที่เป็นมงคล ประพฤติความชั่วตัวอ้อมมงคลแทน ชื่อว่าสร้างคุกสร้างตะรางเพื่อตัวเอง ไม่สำนึกเลยว่า การทำดีรู้กันไม่พ้นประตู่ ส่วนการทำชั่วอ้อมขาวไปได้ไกล เหมือนสีขาวยื่นสีขาวไม่มีใครใส่ใจ ถ้าสีดาเป็นสีขาวแนบชิดเดียว ก็เห็นกันทั่วไป ชื่อว่าประทุษร้ายตัวเอง หรือทำบาปหนาแก่ตนด้วยเจตนา ยิ่งการประทุษร้ายนั้น มีผลสืบเนื่องไปถึงลูกหลานด้วยแล้ว บาปนั้นก็ยิ่งอุกฤษฏ์เสมอด้วยอนันตริยกรรม ดีชั่วสองสิ่งนี้ ฤทธา มากแล เป็นประดุจดวงตราประทับไว้ แม้เราจะลวงลาละซีฟแล้วนา ดีชั่วนี้แหละไซ้ร มอบไว้เป็นตรา

เราทุกคนชอบมงคล และทุกคนเกลียดอัปมงคล เมื่อได้อยู่ในถิ่นเหมาะสมทั้งภายใน และภายนอกแล้ว จึงควรประพฤติคุณธรรม คือ ทำดีพูดดีคิดดี ให้คู่ควรแก่ถิ่นเหมาะสม อย่าประพฤติบาปกรรม คือ ทำชั่ว พูดชั่ว คิดชั่ว อันจะก่อให้เกิดอัปมงคลขึ้นในตน จงรีบแก้ปัญหาวีร การละโทษ และอบรมคุณความดี นี่คือนิเวศแก้ปัญหาวีร ผู้ละโทษได้เท่าใด อบรมคุณความดีได้เท่านั้น ชื่อว่าแก้ปัญหาวีรตก ระลึกเสมอว่าการหยุดลมหายใจเป็นหลุมฝังศพของคนตาย แต่กิริยาวางใจที่ชั่วร้ายคือหลุมฝังศพของคนเป็น ซึ่งเป็นสิ่งน่าเกลียดน่ากลัวยิ่งนักของคนทั้งหลาย

ถิ่นที่เหมาะสมทั้งภายในและภายนอกนี้ จะเจริญก้าวหน้าจะด้อยพัฒนาหรือล้าหลัง ย่อมอยู่ที่ตัวบุคคลเป็นสำคัญ ถ้าผู้อยู่เป็นคนดีและปรับปรุงที่อยู่ให้ดีขึ้นที่ควรอยู่ ก็เป็นมงคลแก่ผู้อยู่ ถ้าผู้อยู่ไม่ปรับปรุงหรือทำไม่ดี ก็เป็นอัปมงคลแก่ตัวเอง ถิ่นที่เหมาะสมนั้น มีลักษณะสมบูรณ์ ๕ ประการ ผู้ปฏิบัติพึงศึกษาดังต่อไปนี้ คือ

๑. ถิ่นที่เป็นศูนย์กลาง หมายถึง ถิ่นเป็นที่รวมระเบียบแบบแผน ลัทธิประเพณี ศีลธรรมวัฒนธรรมและเป็นที่มารวมของประชาชนในถิ่นและต่างถิ่นจากทิศทั้ง ๔ เมื่อคนหมู่มากรวมกัน ย่อมจะเกิดพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น แย่งอาหารการกิน แย่งถิ่นที่อยู่ แย่งคู่สวาท และแย่งอำนาจวาสนากัน มีประสบการณ์สิ่งแวดล้อมทั้งดีและไม่ดี คนฉลาดสามารถปรับตัวให้เป็นคนดีทำแต่ดี มีชีวิตอยู่ดีกินดีได้แต่คนโง่มักล้มตัวกลายเป็นคนชั่วทำแต่ชั่ว ต้องมีชีวิตอยู่ชั่วกินชั่วดังนั้น เจ้าถิ่นจึงควรเร่งรัดพัฒนาชีวิต ให้มีหลักฐานจรรยาและระเบียบวินัย เมื่อคนในครอบครัวแต่ละครอบครัว มีจรรยาและระเบียบวินัยแล้ว จะช่วยให้ส่วนใหญ่คือประเทศชาติเจริญก้าวหน้า เพราะว่าประเทศจะเจริญก้าวหน้าเป็นอารยประเทศ อยู่ที่พลเมืองในประเทศแต่ละคนเป็นอารยชน แม้ความเป็นอารยชนก็อยู่ที่ความมีจรรยาและระเบียบวินัย ส่วนประเทศที่ด้อยพัฒนาหรือล้าหลังเล่า ก็เพราะพลเมืองเป็น

^{๕๔} พ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๙๙.

คนล้าหลัง หรืออย่าเพื่อยังไม่ก้าวเดิน คงยังอยู่ในสภาพอนารยะ แม้ความเป็นอนารยะก็อยู่ที่ความไม่มี จรรยาและระเบียบวินัยนั่นเอง โปรดอย่าลืมว่า จิตใจที่อยู่ในระเบียบวินัย ชื่อว่าเป็นวิหารของพระ ถ้าจิตใจออกนอกระเบียบวินัยแล้ว จิตใจนั้นเองที่ควรเป็นวิหารของพระ ถึงจะกลายไปเป็นถ้ำของโจร ความเจริญก้าวหน้าของชาติและศาสนาอยู่การพัฒนา หาอยู่ที่ได้แต่พูดอย่างเดียวไม่ เชิญแปรคำพูด ที่พูดกันมานานแล้ว ออกเป็นการกระทำเถิด จะได้ชื่อว่าลงมือร่วมกันพัฒนา ชาติบ้านเมืองของตน^{๕๕}

๒. ถิ่นที่มีการอาชีพสะดวก หมายถึง ถิ่นที่ทำเลทำมาหาเลี้ยงชีพได้ง่าย ช่วยให้ผู้อยู่ คัดตั้งเนื้อตั้งตัวได้เอง ไม่มุ่งต่อการค้าจนของคนอื่นถ่ายเดียว มุ่งแต่จะกินอาหารภายในเหงื่อไคลแห่ง หนึ่งตนเอง เร่งรัดก่อร่างสร้างตัวให้เป็นหลักแหล่ง มีบ้านเรือนเป็นของตนเอง มีที่ดินเป็นของตนเอง สร้างการอาชีพที่เป็นหลักทรัพย์เช่น มีเรือกสวนไร่นามันคง ประกอบการงานของตนตามลำพังตนให้ เป็นขึ้นเป็นอัน เป็นลำเป็นสัน เพื่อยังโภคทรัพย์ให้เกิดแก่ตนและประเทศชาติ ทำให้ตนและครอบครัว ได้อยู่ดีกินดี มีหน้ามีตาเป็นเกียรติยศ เมื่อผู้อยู่แต่ละคนพึ่งตนเองสร้างหลักฐานได้แล้ว แม้จะพึ่งผู้อื่น บ้าง ก็มีคุณความดีพอพึ่งพาอาศัยผู้อื่นได้ และอำนวยความสะดวกให้เขาเป็นที่พึ่งของตนได้ด้วย ทั้งนี้ก็เท่ากับตน พึ่งตนเอง คือพึ่งคุณความดีของตน ซึ่งช่วยให้เขาพลอยยินดีให้ตนพึ่งเขา และเมื่อช่วยตัวเองได้แล้ว ก็ ช่วยครอบครัว ช่วยคณะญาติช่วยเพื่อนร่วมบ้าน และช่วยชาติได้ในคราวที่ชาติต้องการ สำนึกเถิดว่า ชีวิตที่รบความชั่วชนะ เป็นแม่ทัพที่มีชื่อเสียง แต่ชีวิตที่รบความชั่วแพ้ เป็นแม่ทัพที่มีชื่อ เสี่ยง เป้าหมายที่ยิ่งใหญ่ของชาติ มิใช่อยู่ที่การแต่งกายหรูหรา แต่อยู่ที่การประพฤติดีงาม อย่าครอง ชีวิตอยู่ด้วยกาลเวลา แต่จงครองชีวิตอยู่ด้วยการประพฤติปฏิบัติชอบ^{๕๖}

๓. ถิ่นที่มีการศึกษาสะดวก หมายถึง ถิ่นที่มีระบบการศึกษาเปิดโอกาสให้ผู้อยู่ศึกษา ได้ง่ายเช่นจำนวน ๕๐ ครัวเรือนในทุกหมู่บ้าน มีโรงเรียนชั้นประถม ๑ แห่ง จำนวน ๕๐๐ ครัวเรือน ในทุกตำบลมีโรงเรียนชั้นมัธยม ๒ แห่ง จำนวน ๒,๕๐๐ ครัวเรือนในทุกจังหวัดมีวิทยาลัย ๑ แห่ง และ ในทุกภาคของรัฐมีมหาวิทยาลัย ๑ แห่ง ผู้ใดศึกษาเมื่อเรียนจบชั้นประถมมัธยมแล้ว จะเลือกเรียน วิชาแขนงใด ๆ ในวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยได้ตามใจสมัคร หรือจะเรียนวิชาอาชีพพิเศษอื่นใดก็ได้ ง่าย ที่จริง การศึกษาเป็นเครื่องส่งเสริมความเจริญของงานของบุคคลและสังคม ทำให้คนฉลาดรู้จักคิด หาเหตุผล นำให้เข้าใจซาบซึ้งในสิ่งต่าง ๆ ซึ่งอยู่รอบ ๆ ตัว และช่วยให้สามารถประกอบสรรพกิจได้ดี ซึ่งจะบันดาลให้เกิดผลแก่ตนและชาติ เร่งเร้าให้ผู้ศึกษาคิดชอบทำชอบ เห็นใจหรือรู้ใจคนอื่นในทาง ชอบ ช่วยตัวเอง ช่วยผู้อื่นและเข้าร่วมมือกันกับผู้อื่นในทางชอบ ทำให้สถานะของตนและชาติมีสภาพ ดีขึ้น โปรดจำไว้ด้วยว่าวิทยาช่วยให้คนเลิกลอย แต่อย่าลืมว่าวิทยาอาจทำให้คนลุ่มจมได้ เหมือนน้ำ ชะลอให้เรือลอยได้ แต่ก็อาจทำให้เรือจมได้ด้วย จึงควรเลือกใช้วิทยาให้ถูกกาลเทศะ มนุษย์เป็นสัตว์ที่ เชื่อง ถ้าได้รับการศึกษาอบรมถูกที่ จะเป็นสัตว์น่ารักที่สุด ถ้าให้การศึกษาอบรมไม่พอและผิดที่ ก็จะเป็นลูกหลานวานรของเครื่องของโลกที่ป่าเถื่อนโหดร้ายมาก^{๕๗}

^{๕๕} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๙๙.

^{๕๖} วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, **ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญและสันติสุข ๑**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.dhammadownload.com/ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญและสันติสุข-1> (เข้าถึงวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๘).

^{๕๗} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๙๙.

๔. ถิ่นที่มีศาสนาประกาศสัจธรรม หมายถึง ถิ่นที่มีศาสนาสอนให้ละโทษ สอนให้อบรมคุณความดี และสอนให้ชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด อันเป็นหลักประพฤติปฏิบัติชอบของมวลชน พึงทราบว่ศาสนาเป็นมูลฐานแห่งการศึกษาที่ชอบ ดุเกิตดูวิธีการสอนซึ่งสอนคนให้เฉลียวฉลาด รู้จักคิดชอบทำชอบพูดชอบสอนวิธีคำนวณหัดให้คิดแม่นยำ สอนภาษาหัดให้พูดถูกต้องตามความจริง สอนวิชาประวัติศาสตร์หัดให้รู้มนุษยธรรม สอนวิชาภูมิศาสตร์หัดให้คิดกว้างขวาง สอนวิชาฝีมือหัดให้พินิจพิเคราะห์ละเอียดถี่ถ้วน สอนวิชาดาราศาสตร์ให้รู้ความใหญ่หลวงของธรรมชาติ และสอนวิชากีฬาหัดให้เล่นด้วยความเป็นธรรม ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้อื่นเหล่านี้ ล้วนแต่เกี่ยวกับศาสนาทั้งสิ้น เมื่อศาสนาคือการศึกษาที่ชอบ แม้การศึกษาที่ชอบก็คือศาสนา จนแยกกันไม่ออกแล้ว เราจะจำกัดใช้ศาสนาแต่เฉพาะในวันพระ ในโอกาสที่ต้องลำบากยากเข็ญ หรือในวัยชราที่ใกล้จะถึงความตายเท่านั้น จะเป็นการไม่ชอบเลย และเราจะดูหมิ่นถิ่นแคว้นศาสนา หรือเยาะเย้ยผู้ปฏิบัติตามศาสนาก็จะเป็นความผิดอันจะโทษใครมิได้ ความจริง ศาสนาเป็นสิ่งที่ต้องใช้อยู่ทุกวัน เริ่มแต่วันรู้เตยงสาเข้าโรงเรียนไปจนตลอดชีวิต ถ้าขึ้นแยกศาสนาออกจากการศึกษาแล้ว ก็จะเป็นผลร้ายแก่เยาวชน เพราะศาสนาเป็นการศึกษาที่ชอบ นำให้คนตั้งอยู่ในความคิดที่ชอบ ความคิดที่ผิดแต่การศึกษาที่ผิด ถ้าเราจะหลีกเลี่ยงความคิดที่ผิดแล้ว ก็จะต้องฝึกฝนอบรมเยาวชนด้วยศาสนาเสียแต่ต้นมือ เพื่อปิดช่องมิให้ความคิดที่ผิดเกิดขึ้นได้ รู้ตัวเสียเถิดว่า ศาสนาทำให้อารยะเป็นอารยะ สมัยเหี้ยมโหดป่าเถื่อนจะสิ้นสุดลง สมัยเกษมศานต์จะย่างเข้ามาแทน น้ำไหลพุ้งตัดกระแสเปียดน้ำสมุทรแต่ในวาระสุดท้ายก็จะถูกกลืนหายไปเป็นความเป็นอารยะ คนดูหมิ่นศาสนาเมื่อมั่งมีศรีสุขแล้ว มักจะลืมพระ แต่เมื่อเขาตกทุกข์ได้ยากสิ จึงบ่นเพ้อชมชานไปหาพระ^{๕๘}

๕. ถิ่นที่มีคนทรงศีลทรงธรรมทรงวิทยาคุณมาก หมายถึง ถิ่นที่มีนักปฏิบัติทรงศีลทรงธรรมมากมีใจสูงใจเป็นระเบียบเรียบร้อย มุ่งให้เป็นคุณประโยชน์แก่ตนและเพื่อนมนุษย์ มีการปฏิบัติตามเหตุผล มีสติปัญญาแนบไปด้วยการทำพุดคิด มีศีลมีธรรมประจำตนเป็นผู้ที่คนอื่นคาดได้ว่าเขาจะบำเพ็ญอะไร จะเว้นอะไรอย่างไร ไม่ใช้กุศโลบายหรือเล่ห์กลปราศจากลูกไม้ ใช้สัตยธรรมเป็นมรรคา มีสัมมาอาชีวะเป็นอุดมคติ ซึ่งรักยิ่งกว่าชีวิต มีน้ำใจสุจริตแน่วเหนียวมั่นคง เคารพในผลประโยชน์ของคนอื่นเหมือนของตน ทำดีเป็นกายสุจริตพุดดีเป็นวจีสุจริต คิดดีเป็นมโนสุจริต ซึ่งตนและคนอื่นติเตียนตนไม่ได้ แม้ผู้รู้ใคร่ครวญแล้วก็สรรเสริญ^{๕๙}

อนึ่งในถิ่นนั้นมีนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้ทรงวิทยาคุณมาก และเป็นคนคงแก่เรียนรู้มากกว่าคนธรรมดา เชี่ยวชาญในภาษาช่วยให้พุดได้ถูกต้อง รู้คำนวณช่วยให้คิดได้เร็ว รู้บทเรียนด้วยของช่วยให้รักสิ่งธรรมชาติดสามารถทำงานยากงานหนักงานใหญ่ ปกครองตนเองได้ ดำรงชีพอยู่ด้วยการช่วยตัวเอง และช่วยผู้อื่นให้ดำรงชีพอยู่ด้วยการร่วมมือกัน เป็นผู้คิดกว้างและชอบด้วยเหตุผล ถือการช่วยตัวเองเป็นกุญแจของชีวิต ถือการร่วมมือกันเป็นแม่จรรของชีวิต เข้าร่วมกำลังในการงานของคนอื่นเหมือนแม่จรรของนาฬิกา ช่วยจักรตัวอื่นให้เดินและเข็มเคลื่อนที่ ให้รู้ชั่วโมงนาทีวินาที และแต่ละคนร่วมใจกันแนะนำพร่ำสอนมวลชนให้รู้จักดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมาย ดุเกิตท่าน คนทรงศีลทรงธรรมทรง

^{๕๘} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๙๙.

^{๕๙} วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม, **ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญและสันติสุข 1**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.dhammadakaya.org/ปาฐกถาธรรม/ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญและสันติสุข-1> (เข้าถึงวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๘).

วิทยาคุณ ยิ่งมีความรู้ยิ่งอ่อน โยน กลดงันไม้มีผลดกน้อมกึ่งลง ดูคนทะนงด้วย ยิ่งมีความรู้ ยิ่งแข็ง กระด้าง น้อมไม่ลง กลดงันไม้แห้งอ่อนไม่เป็น ได้แต่หักทำเดียว ดูอีกทีดูคนยินดีในบาป เขามักเห็นบาปเป็นดั่งน้ำผึ้ง แต่มองไม่เห็นทุกข์อันจะตามมา เหมือนปลา มองเห็นแต่เหยื่อ ไม่แลเห็นเบ็ด

ประมวลความ ถิ่นที่มีลักษณะสมบูรณ์ ๕ ประการ คือ ถิ่นที่เป็นศูนย์กลาง ถิ่นที่มีการอาศัยสะดวก ถิ่นที่มีการศึกษาสะดวก ถิ่นที่มีศาสนาประกาศสั่งจรรยา และถิ่นที่มีคนทรงศีลทรงธรรมทรงวิทยาคุณมาก ชื่อว่าถิ่นที่เหมาะสม พระพุทธองค์ทรงเรียกการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมนี้แหละว่า “เป็นมงคลยอดชีวิต” เพราะเป็นปัจจัยให้ผู้อยู่ได้ตั้งตนเป็นหลักฐานทั้งในทางโลกและทางธรรม นักปราชญ์มีการอยู่ร่วมแสนสุขสำราญ เหมือนการมารวมแห่งหมู่ญาติ บรรดาป้าแม่พี่น้องใหญ่ ไม่เป็นที่ยินดีของฝูงชน แต่เป็นถิ่นรื่นรมย์ของท่านผู้ปราศจากราคะไม่แสวงหากามแล้ว

ดังนั้น เราจะเห็นว่า การได้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม นับว่าเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง เป็นบุญลาภของบุคคลนั้น แม้การจะเปลี่ยนสถานที่ซึ่งไม่เหมาะสมต่อการสร้างบารมี ให้กลายมาเป็นปฏิรูปเทศนั้นจะไม่ใช่ว่าเรื่องง่ายนัก แต่ก็ไม่ใช่เรื่องวิเศษที่จะทำได้ เราคือบุคคลสำคัญที่จะมารังสรรค์โลกนี้ให้เจริญขึ้น และจะมาสถาปนาโลกนี้ให้เป็นปฏิรูปเทศ เป็นโลกแห่งการสร้างบารมีให้มวลมนุษยชาติได้สั่งสมบุญบารมีอย่างเต็มที่ เพื่อจะได้มีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไป และจนกว่าจะถึงจุดหมายปลายทาง คือ พระนิพพาน

๓.๓.๓ หลักปฏิรูปเทศวาสในคัมภีร์อื่น ๆ

๑. คัมภีร์มังคลัตถปิณี

คัมภีร์มังคลัตถปิณี จัดเป็นหนังสือชั้นอรรถกถาฎีกาอนุฎีกาหรือเกจิอาจารย์เพราะมังคลัตถปิณีบรรจุไว้ทั้งอรรถกถาทั้งฎีกาทั้งอนุฎีกาทั้งคำเกจิอาจารย์ ท่านพระสิริมงคลอาจารย์เป็นผู้แต่งแต่งมุ่งแก้ความในมงคลสูตรโดยยกบาลีในมงคลสูตรเป็นอุเทศแต่ในการแต่งแก้ขึ้นที่ไหนท่านวิจารณ์แสดงมติท่านก็อ้างอรรถกถาบ้างฎีกาบ้างอนุฎีกาบ้างคำเกจิอาจารย์บ้างประกอบกับคำของท่านเพื่อให้เป็นหลักฐานที่ไหนท่านไม่แก้เองโดยตรงท่านก็ยกปกรณ์นั้น ๆ ขึ้นเป็นคำแก้โดยลักษณะเช่นนี้ มังคลัตถปิณีจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะจัดเป็นหนังสือชั้นใดชั้นหนึ่งโดยเฉพาะได้แต่ต้องนับว่าเป็นหนังสือชั้นปกรณ์พิเศษที่ดีเยี่ยม

ในมังคลัตถปิณีได้พรรณนาถึง ปฏิรูปเทศวาส แห่งคาถาที่ ๒ ไว้ว่า พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ ว่า การอยู่ในประเทศอันสมควร ชื่อว่า “ปฏิรูปเทศวาส” ก็โอกาสเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์แห่งใดแห่งหนึ่ง มีคาม นคร และชนบทเป็นต้น ชื่อว่า “ประเทศ”

บทว่า ปุพฺเพ แปลว่า ในก่อน อธิบายว่า ในชาติที่ล่วงแล้ว ความเป็นผู้มีกุศลอันสั่งสมไว้แล้ว ชื่อว่า ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว

การตั้งความปรารถนาไว้ ความดำรงไว้ การประกอบไว้ซึ่งตนโดยชอบ ชื่อว่า อุตตสมมาปณิธิ บทว่า เอตํ ความว่า “เทพดา ท่านจงถือว่า การอยู่ในประเทศอันสมควร ๑ ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้ก่อน ๑ การตั้งตนไว้ชอบ ๑ กรรม ๓ อย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด” ความสังเขปในคาถาที่ ๒ นี้เท่านี้

คัมภีร์มังคลัตถปิณี อธิบายมงคลสูตร คาถาที่ ๒ กล่าวว่าด้วยการอยู่ในประเทศอันสมควร ไว้ว่าบริษัท ๔ ย่อมเที่ยวไป บุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้น ย่อมเป็นไป คำสอนของพระศาสดามิ่ง ๘ ย่อมรุ่งเรืองในประเทศใดประเทศนั้น ชื่อว่า ประเทศอันสมควร การอยู่ในประเทศอันสมควรนั้น พระ

ผู้มีพระภาคตรัสว่า “เป็นมงคล” เพราะเป็นปัจจัยแห่งการทำบุญแห่งสัตว์ทั้งหลาย ในเรื่องนี้มีเรื่องนี้เป็นอุทาหรณ์^{๖๐}

นัยที่ ๑ ถิ่นที่มีบริษัท ๔ คือ มีพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา อาศัยอยู่ ปฏิบัติพระศาสนาแสดงธรรม และเผยแผ่พระสัทธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ และมีการบำเพ็ญกุศลคุณความดีอยู่ กล่าวโดยส่วนรวมคือ ถิ่นที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ นี่จัดเป็นปฏิรูปเทศ คือ เป็นถิ่นที่หรือประเทศที่เหมาะสมแก่การอยู่อาศัยและดำเนินชีวิต ไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุขได้ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสว่า การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสมเป็นมงคลสูงสุด เพราะเป็นถิ่นที่สาธุชนมีโอกาสดำเนินชีวิตปฏิบัติบุญกุศลได้ ๑๐ ประการ มี ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล และ ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนาเป็นต้น เหล่านี้ ย่อมยังผลให้สามารถดำเนินชีวิตบรรลุถึงความเจริญรุ่งเรือง และสันติสุข คือ ได้ถึงความสุขด้วยความสงบได้^{๖๑}

นัยที่ ๒ กล่าวคือทิศบูรพา ตั้งแต่กึ่งคณิกมลงมาถึงมหาศาลา รอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบททิศอาคเนย์ ตั้งแต่แม่น้ำสกลวตลงมารอบนอก เป็นปัจจันติมชนบทรอบในเป็นมัชฌิมชนบท ทิศทักษิณ ตั้งแต่เสตกัณณิกนิคมลงมา รอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท ทิศตะวันตก ก็ตั้งแต่ภูเขาดำบลบ้านพรหมลงมา รอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบททิศอุดร ตั้งแต่ภูเขาอุสิริชะลงมา รอบนอกเป็นปัจจันติมชนบท รอบในเป็นมัชฌิมชนบท^{๖๒}

นัยที่ ๓ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนา สถานที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ สถานที่เสด็จลงจากเทวโลก และสถานที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ได้แก่ นครสาวัตถี นครราชคฤห์ เป็นต้น จัดเป็นปฏิรูปเทศ คือ ถิ่นที่เหมาะสมแก่การอยู่อาศัยและดำเนินชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุขได้ เพราะได้มีโอกาสเห็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระสาวก ให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัย และให้มีโอกาสฟังธรรม ให้รู้ทางเจริญทางเสื่อมแห่งชีวิต ให้รู้แนวทางการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุข และให้รู้ทางปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ และถึงซึ่งบรมสุขอย่างถาวร ตามที่เป็นจริงได้^{๖๓}

นัยที่ ๔ มัชฌิมประเทศ ซึ่งเป็นที่เสด็จอุบัติแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวก พุทธอุปัฏฐาก พระพุทธบิดา พระพุทธมารดา และพระเจ้าจักรพรรดิ จัดเป็นปฏิรูปเทศ คือ ถิ่นที่เหมาะสมแก่การอยู่อาศัยและดำเนินชีวิตให้ถึงความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุขได้ เพราะผู้อยู่อาศัยในปฏิรูปเทศเช่นนี้ มีโอกาสได้รับฟังพระสัทธรรมของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ ให้ได้รู้ทางปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ให้อยู่ในศีลในธรรม เป็นเหตุให้สามารถดำเนินชีวิตให้บรรลุถึงมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และถึงนิพพานสมบัติได้ ชีวิตก็จะถึงความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุขได้ดังที่กล่าว^{๖๔}

^{๖๐} คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **มงคลดิลกปิณีสแปล เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๗-๑๒๘.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๘.

^{๖๒} อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๓.

^{๖๓} อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๐.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, ๑๔๓.

ดังนั้น ในคัมภีร์มังคลัตถทีปนีได้กล่าวแสดงไว้อย่างแจ่มชัดว่า การอยู่ในประเทศที่เหมาะสมนั้น จะต้องประกอบด้วย กรรม คือ การกระทำที่เป็นกุศลความดี จะต้องประพฤติตนไปในทางที่ชอบสร้างบุญกุศลเอาไว้ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสมบุญกุศลจากอดีตหรือปัจจุบัน

๓.๔ หลักปฏิรูปเทสวาสตามแนวคิดของนักปราชญ์ในปัจจุบัน

ธรรมที่เป็นหลักปฏิบัติอันจะนำไปสู่ความดีงาม ความเจริญก้าวหน้า หรือ ธรรมที่เป็นเครื่องช่วยให้สามารถสร้างความดีอื่น ๆ ได้ทุกอย่าง และช่วยให้ประสบความเจริญก้าวหน้าในชีวิตอย่างมั่นคง ได้แก่ มงคล ๓๘ ประการ และจักร ๔ ประการ ซึ่งมีหลักธรรมที่เป็นอันเดียวกัน กล่าวคือ ปฏิรูปเทสวาสะ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม หรืออยู่ในถิ่นที่ดีที่เป็นหลักปฏิบัติตามแนวคิดของนักปราชญ์ในปัจจุบันมีดังต่อไปนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง จักร ๔ ไว้ใน “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม” ว่า จักร ๔ (ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญรุ่งเรือง ดุลลือนารถไปสู่ที่หมาย) ได้แก่

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ (อยู่ในถิ่นที่ดี มีสิ่งแวดล้อมเหมาะสม)
๒. สปัฏฐาปัสสยะ (สมาคมกับสัตบุรุษ)
๓. อุตตสมมาปณิธิ (ตั้งตนไว้ชอบ, ตั้งจิตคิดมุ่งหมายนำตนไปถูกทาง)
๔. ปุพเพกตปุญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว, มีพื้นเดิมดี, ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น)

ธรรม ๔ ข้อนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พหุการธรรม คือ ธรรมมีอุปการะมาก เป็นเครื่องช่วยให้สามารถสร้างสมความดีอื่น ๆ ทุกอย่าง และช่วยให้ประสบความเจริญก้าวหน้าในชีวิต บรรลุความงอกงามไพบูลย์^{๖๕}

พระพรหมมุนี (จันทพรหมคุณฺโต ป.ธ.๙) ได้กล่าวถึง ปฏิรูปเทสวาส ไว้ใน “มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๑” ว่า พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒ การอยู่ในประเทศอันสมควร ชื่อว่า “ปฏิรูปเทสวาส” ก็โอกาสเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์แห่งใดแห่งหนึ่ง มีคาม นคร และชนบทเป็นต้น ชื่อว่า “ประเทศ” บทว่า ปุพเพ แปลว่า ในก่อน อธิบายว่า ในชาติที่ล่วงแล้ว ความเป็นผู้มีกุศลอันสั่งสมไว้แล้ว ชื่อว่า ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้ว การตั้งความปรารถนาไว้ ความดำรงไว้ การประกอบไว้ซึ่งตนโดยชอบ ชื่อว่า อุตตสมมาปณิธิบทว่า เอตฺ ความว่า “เทพดา ท่านจงถือเอา การอยู่ในประเทศอันสมควร ๑ ความเป็นผู้มีบุญอันทำไว้ในก่อน ๑ การตั้งตนไว้ชอบ ๑ กรรม ๓ อย่างนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด”^{๖๖}

วคิน อินทสระ ได้กล่าวถึง การอยู่ในสถานที่อันเหมาะสมไว้ใน “สาระสำคัญแห่ง มงคล ๓๘” ว่า มงคลที่ ๔ การอยู่ในสถานที่อันเหมาะสม สถานที่อันเหมาะสม สมควรอยู่เพื่อประกอบกิจนั้น ๆ ให้เจริญ ท่านเรียกว่า ปฏิรูปเทส โดยปกติ คนประกอบกิจต่างกัน ประเทศอันเหมาะสมก็ย่อมแตกต่างกันไปด้วย ตัวอย่างชายทะเลย่อมเป็นปฏิรูปเทสของชาวประมง ตลาดในเมืองใหญ่เป็นปฏิรูปเทสของนักการค้า สถานที่อันสงบเงียบเป็นปฏิรูปเทสของนักปราชญ์และนักพรต เป็นต้น

^{๖๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม”, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินต์แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๔.

^{๖๖} พระพรหมมุนี (จันทพรหมคุณฺโต ป.ธ.๙), “มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๑”, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการแผนกตำรา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๗.

แต่ในมงคลที่ ๔ นี้ ท่านมุ่งหมายความเจริญในทางธรรม ในทางยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น คือ มุ่งความเจริญในทางพระพุทธศาสนา ขยายความปฏิรูปเทศได้ว่าเป็นสถานที่ที่มีพุทธบริษัท ๔ มีบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ มีการให้ทาน เป็นต้น และประเทศซึ่งคำสอนของพระศาสนามุ่งเรื่อง ดังนี้ เป็นต้น และไขความต่อไปว่า การได้อยู่ในประเทศอันสมควรนั้นชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้ทำบุญต่าง ๆ และละจากความชั่วที่ได้เคยทำ อาทิเช่น ชาวประมงซื้ออริยะ

การอยู่ในประเทศอันสมควร เช่นสถานที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ เป็นต้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้อนุตตรียะ (สิ่งอันประเสริฐยอดเยี่ยม) ๖ ประการ คือ

๑. ทัสสนานุตตรียะ การเห็นอันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึง การได้เห็นพระตถาคตเจ้า หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า

๒. สวณานุตตรียะ การฟังอันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึง การได้ฟังธรรมของพระตถาคตเจ้า หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า

๓. ลาภานุตตรียะ การได้อันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึง การได้ศรัทธาในพระตถาคตเจ้า หรือสาวกของพระตถาคตเจ้า

๔. สิกขานุตตรียะ การศึกษาอันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึง การศึกษาในเรื่อง ศีล เรื่องสมาธิ และเรื่องปัญญา ในธรรมวินัยของพระตถาคตเจ้า

๕. ปาจิรียานุตตรียะ การบำเรออันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึง การบำรุง พระตถาคต หรือสาวกของพระตถาคต

๖. อนุสสทานุตตรียะ การระลึกอันประเสริฐยอดเยี่ยม หมายถึง การระลึกถึงพระตถาคต หรือสาวกของพระตถาคต

ดังนั้น ความจริงแล้วการได้พบพระพุทธศาสนานั้น เป็นลาภอันประเสริฐ เพราะทำให้ตาสว่าง ได้มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง การได้อยู่ในดินแดนที่นับถือพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นโชคอย่างหนึ่งของมนุษย์^{๖๗}

เผด็จ ทตตชีโว ได้กล่าวถึง ปฏิรูปเทศไว้ใน “ปฏิรูปเทศ ๔ สูตรสำเร็จการบริหารวัด” ว่า ปฏิรูปเทศ แปลว่า อยู่ในถิ่นที่สมควร ถ้ากล่าวกันในลักษณะของการทำงานก็คือ เป็นวิธีพัฒนาถิ่นที่อยู่ให้เหมาะสมแก่การสร้างคนดีอย่างไม่ขาดหาย ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นว่า มีอยู่ ๔ หัวข้อ คือ

๑. อาวาสเป็นที่สบาย หมายถึง ที่อยู่ของเรา รวมทั้งรอบบริเวณวัดของเรา เป็นอันว่าเราจะเริ่มต้นพัฒนาวัดข้อแรก คือ ทำอาคารสถานที่ต่าง ๆ ในวัดให้น่าอยู่ให้น่าสบาย

๒. อาหารเป็นที่สบาย ในข้อนี้เป็นข้อที่สองในการพัฒนาวัดและไม่ใช่เฉพาะการจัดอาหารในวัดให้ลงตัวแค่นั้น แต่รวมทั้งงบประมาณการเงินที่จะใช้ในวัดด้วย ต้องให้ลงตัว ถ้าไม่ลงตัววัดยากจะเจริญ

๓. บุคคลเป็นที่สบาย หมายถึง ตั้งแต่เจ้าอาวาสลงมาจนกระทั่งสามเณร เด็กวัด รวมทั้งใครก็ตามที่มาอาศัยในบุญอยู่ในวัด นั่นถือว่าเป็นบุคคลทั้งหมด และบุคคลเหล่านั้นต้องได้รับการอบรมจนกระทั่งอยู่ในเกณฑ์ดี และอยู่ในระเบียบวินัย ถ้าไม่อย่างนั้น ถึงวัดจะมีอาคารอย่างดีมีงบประมาณอย่างดี โยมที่มาทำบุญมากมายแค่ไหนก็ตาม ถ้าบุคคลไม่เป็นที่สบายแล้ว วันหนึ่งวัดจะ

^{๖๗} วศิน อินทสระ, “สาระสำคัญแห่งมงคล ๓๘”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมตตา, ๒๕๕๖), หน้า ๙๓-๙๕.

ร้างจนได้ เช่น ถ้าเจ้าอาวาสประพฤติไม่ดี วัดก็ร้างเร็ว ถ้าเจ้าอาวาสดีแต่พระลูกวัดยังไม่ดี วัดก็ร้างช้า ลงมาอีกหน่อย ไกลลำดับลงไปอย่างนี้

๔. ธรรมะเป็นที่สบาย หมายถึง ตั้งแต่การเรียนการศึกษาของพระในวัดเอง จนกระทั่งการสอนการเผยแผ่ธรรมะสู่ประชาชน

ถ้าทำได้ครบ ๔ อย่างนี้ รับรองสิ่งแวดล้อมรอบตัวเราจะดีขึ้นอย่างแน่นอน แต่ถ้าไม่ทำทั้ง ๔ อย่างนี้ อย่างหนึ่งก็ค่อยล้มละลาย อย่างน้อยก็ค่อยทรุดลงไปเรื่อย ๆ^{๖๘}

ดังนั้น จากการศึกษาหลักปฏิรูปเทสวาส ตามแนวคิดของนักปราชญ์ในปัจจุบัน พอสรุปได้ว่า เป็นหลักปฏิบัติ หรือธรรมะที่เป็นหลักปฏิบัตินำไปสู่ความดีงาม ความเจริญก้าวหน้าเป็นเครื่องช่วยให้สามารถสร้างความดีอื่น ๆ ได้ทุกอย่างและช่วยให้ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในชีวิต อย่างมั่นคง มี ๔ ประการ อันเป็นมงคล ได้แก่

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ (อยู่ในถิ่นที่ดี)

๒. สปัจริสุปัสสยะ (สมาคมกับสัตบุรุษ)

๓. อัตตสัมมาปณิธิ (ตั้งตนไว้ชอบ)

๔. ปุพเพตปญญตา (ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว, มีพื้นเดิมดี, ได้สร้างสมคุณความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น)

ลักษณะของถิ่นที่เหมาะสมต้องมีพุทธบริษัทอาศัยอยู่ คือ มีภิกษุสามเณรผู้เป็นเนื้อนาบุญ เพื่อเราจะได้สั่งสมบุญเป็นหนทางไปสู่สวรรค์นิพพาน นอกจากนี้ยังเป็นที่ที่คำสอนของพระบรมศาสดามิองค์ ๙ เจริญรุ่งเรืองอีกด้วย ซึ่งหมายถึง คำสอนที่เป็นไปเพื่อให้เกิดมรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ รวมทั้งอริยมรรคมิองค์ ๘ หรืออริยสัจ ๔ ซึ่งเป็นไปเพื่อการบรรลุมรรคผลนิพพาน หมายถึงว่า ประเทศไหนที่มีพระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองทั้งทางด้านปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ ประเทศนั้นถือว่าเป็นปฏิรูปเทส

ดังนั้น เราจะเห็นว่า การได้อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม นับว่าเป็นมงคลอันสูงสุดประการหนึ่ง เป็นบุญลาภของบุคคลนั้น แม้การจะเปลี่ยนสถานที่ซึ่งไม่เหมาะสมต่อการสร้างบารมี ให้กลายมาเป็นปฏิรูปเทสนั้นจะไม่ใช่ง่ายนัก แต่ก็ไม่เหลือวิสัยที่จะทำได้ เราคือบุคคลสำคัญที่จะมารังสรรค์โลกนี้ให้เจริญขึ้น^{๖๙}

๓.๕ บทสรุป

หลักปฏิรูปเทสวาสในพระพุทธศาสนาได้แบ่งออกได้ ๒ นัย คือ ๑. นัยทางบุคลาธิฐาน หมายถึง ถิ่นที่สมควรที่จะดำรงชีวิตอยู่สามารถสร้างความเจริญของชีวิตได้โดยง่าย โดยมีความสมบูรณ์ในเรื่องของบุคคลคือมีคนดีมีผู้รู้มีความสามารถมีบัณฑิตนักปราชญ์มีความสมบูรณ์ในเรื่องสภาพทางภูมิศาสตร์ประกอบด้วยมีสิ่งแวดล้อมที่เป็นประโยชน์ต่อสุขภาพกายและใจ ๒. นัยทางธรรมาธิ

^{๖๘} เฝด็จ ทตตชีโว, “ปฏิรูปเทส ๔ สูตรสำเร็จการบริหารวัด”, (ปทุมธานี : บริษัท เพาเวอร์ พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๘-๙.

^{๖๙} พระราชภาวนาวิสุทธิ (ไชยบูลย์ธมมชโย), ธรรมะเพื่อประชาชน, Dhamma for People [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dhammakaya.org/http://dmc.tv/a1699ปาฐกถาธรรม/ธรรมนำชีวิตไปสู่ความเจริญและสันติสุข-๑> (เข้าถึงวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๘).

ฐาน หมายถึง ถิ่นที่เหมาะสมสำหรับผู้ต้องการประพฤติปฏิบัติธรรมโดยมีผู้รู้ผู้ทรงคุณธรรมอยู่มาก สถานที่แห่งนั้นเป็นเครื่องเกื้อหนุนให้บุคคลที่มีความต้องการที่จะบรรลุผลนิพพานสามารถแสวงหาความเจริญในธรรมได้โดยง่ายและสามารถพัฒนาตนเองให้ไปสู่ความหลุดพ้นได้ด้วย การอยู่ประเทศที่สมควรตามหลักพระพุทธศาสนาแล้ว แบ่งออก ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ถิ่นที่บริษัท ๔ คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา สัญจรไปมา (๒) สถานที่ตรัสรู้ สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา สถานที่แสดงยมกปาฏิหาริย์ สถานที่เสด็จลงจากเทวโลก และสถานที่พระองค์ประทับอยู่ (๓) มัชฌิมประเทศซึ่งเป็นที่อยู่ประทับแห่งพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระมหาสาวก พุทธอุปัฏฐาก พระพุทธมารดา พระพุทธบิดา และพระเจ้าจักรพรรดิ การอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม ยังปรากฏอยู่อย่างชัดเจนในจกกสูตรว่าด้วยจักร ๔ ประการและในมงคลสูตรว่าด้วยมงคล ๓๘ ประการ ธรรมที่เปรียบด้วยล้อรถ ซึ่งจะนำไปสู่ความเจริญหรือให้ถึงจุดหมาย คือในชีวิตประจำวันเรามีโอกาสที่จะให้ทานและรักษาศีลสำหรับภวนาภิรมทั้งสมณภวนาวิปัสสนาภวนาการศึกษาและการแสดงธรรมไม่ใช่แต่พระภิกษุเท่านั้นแม้คฤหัสถ์ก็ศึกษาและแสดงธรรมได้เช่นเดียวกัน มี ๔ ประการคือ ๑) ปฏิรูปเทสวาสะ หมายถึง การอยู่ในถิ่นที่ดี ๒) สัมปยุตตสยะ หมายถึง การสมาคมกับสัตบุรุษ ๓) อตตสัมมาปณิธิ หมายถึง การตั้งตนไว้ชอบ ๔) ปุพเพกตปุญญตา หมายถึง ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ก่อนแล้ว

ดังนั้น จักร ๔ เป็นเหตุและผลเนื่องกันในการรู้จักเลือกถิ่นที่อยู่อันเหมาะสมแก่การประกอบหน้าที่การงาน การรู้จักคบคนดี มีความประพฤติดี มีความรู้ดี การรู้จักปรับปรุงตนให้ดีขึ้น สิ่งที่มีมงคลสูตรทำให้มีโชคดีตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง ธรรมที่นำมาซึ่งความสุขความเจริญมี ๓๘ ประการหรือเรียกเต็มว่าอุดมมงคล (มงคลอันสูงสุด) สรุปลงในพระสูตรต้นตอปัญหานี้ปฏิรูปเทส มีทั้งสถานที่ บุคคล นามธรรม ก็เป็นความสัปปายะในมงคล ๓๘ ประการนั้น มีประโยชน์มาก ถ้านำไปปฏิบัติจะเป็นมงคลแก่ผู้ปฏิบัติตามแท้จริง